

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsmayılov Orxan Oqtay

**“Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin
təkmilləşdirilməsi”**

MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

“Maliyyə nəzarəti və audit”

Elmi rəhbər:

dos. İbrahimova R.A.

Magistr proqramının rəhbəri:

prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN LİKVIDLİYİ VƏ ONU XARAKTERİZƏ EDƏN GÖSTƏRİCİLƏR.....	7
1.1 Müəssisənin likvidliyinin mahiyyəti və təsnifatı.....	7
1.2 Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sistemi.....	17
II FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN LİKVIDLİYİ ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ.....	27
2.1 Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi.....	27
2.2 Müəssisənin balansının likvidliyinin qiymətləndirilməsi.....	47
2.3 Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi.....	53
III FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN LİKVIDLİYİ ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	62
3.1 Müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi yolları.....	62
3.2 Müəssisənin maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi və likvidliyinin yüksəldilməsində iqtisadiyyatın inkişafına dair “Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərdə tutulan tədbirlərin rolu.....	67
3.3 Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi.....	76
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	84
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi hadisə və proseslərin getdikcə mürəkkəbləşdiyi, bazar subyektləri arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşdiyi, çoxsaylı daxili və xarici amillərin müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyi müasir iqtisadi şəraitdə müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyini onların yüksək likvidlik səviyyəsi təmin edilmədən təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu səbəbdən müəssisənin likvidliyinin təhlili, ona təsir göstərən amillərin və onların təsir dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, likvidliyin yüksəldilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi, həmçinin müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi müəssisələr üçün böyük zərurətə çevrilmişdir. Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsində maliyyə nəzarətinin təhlil metodundan istifadənin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Müəssisənin likvidliyi dedikdə, onun həm qısamüddətli borclarının həddini, həm də likvid vəsaitlərinin miqdarını nəzərə almaqla öz qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə imkanını özündə əks etdirən iqtisadi kateqoriya başa düşülür. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş maliyyə təhlili prosesində müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi təhlilin əsas mərhələlərindəndir.

Müəssisənin likvidliyi onun ödəmə qabiliyyəti üçün əsas şərt olduğundan onun digər müəssisə və təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrinə də həlledici təsir göstərir. Çünki qarşılıqlı əlaqələr qurulmazdan əvvəl ilk növbədə müəssisənin maliyyə vəziyyəti, o cümlədən də, likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti qiymətləndirilir. Təsədüfi deyil ki, müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə olunan informasiyalar müəssisənin rəhbərliyi, təsisçilər, banklar, malgöndərən təşkilatlar və digər kreditorlar, investorlar, səhmdarlar, vergi orqanları və s. təsərrüfat subyektləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığı, onun maliyyə resursları və material ehtiyatları ilə təmin olunması bilavasitə likvidliyindən asılı olduğundan müasir iqtisadi şəraitdə müəssisələr üçün

likvidliyin təhlili, yüksəldilməsi yolları və üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi onların səmərəli fəaliyyətinin zəruri şərtinə çevirmişdir.

Yüksək likvidlik dərəcəsinə malik olan müəssisələrin ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini dövlət səviyyəsində qəbul olunan iqtisadi sənədlərin qiymətləndirilməsi ilə müəyyənləşdirmək mümkündür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunan Strateji Yol Xəritələrində nəzərdə tutulan tədbirlərin təhlili onu göstərir ki, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində reallaşdırılacaq fəaliyyətlər bilavasitə müəssisələrin likvidliyin dərəcəsinin və ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir. Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflər içərisində 4-cü strateji hədəf olan “Əlverişli biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi” ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və likvidliyinin yüksəldilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Həyata keçiriləcək əsas tədbirlərə azad rəqabət mühitini daha da inkişaf etdirmək, səmərəli vergi mühiti formalaşdırmaq, azad ticarət sazişlərini reallaşdırmaq, dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin çeviklik və səmərəlilik dərəcəsini yüksəltmək, milli standartlaşdırma, həmçinin texniki tənzimləmə sistemlərini beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə formalaşdırmaq və bu sistemlərin biznesə dəstək istiqamətində tətbiqini təmin etmək kimi zəruri məsələlər daxildir.

Tədqiqat işinin predmeti. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi, onun yüksəldilməsi yollarının axtarılması, müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi tədqiqat işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektı. Dissertasiya işinin obyektı müəssisənin öz qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək, cəlb edilmiş maliyyə resursları mənbələrində baş verə biləcək dəyişikliyi effektiv şəkildə tənzimləyə bilmək, həmçinin əlavə vəsait sərfi olmadan aktivlərini artırma qabiliyyətini özündə əks etdirən likvidlik göstəricisidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyini yüksəltmək üçün onun likvidliyini, maliyyə vəziyyətini, maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini təhlil edərək onlara mənfi təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək, bu amillərin təsirinin aradan qaldırılması, həmçinin müəssisənin maliyyə göstəricilərinin və onlar üzərində nəzarətin yaxşılaşdırılması imkanlarının araşdırılmasıdır.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədin reallaşdırılması üçün müəyyənləşdirilən əsas vəzifələr bunlardır:

1. Müəssisənin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək və onun yaxşılaşdırılması yollarını müəyyənləşdirmək;
2. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən əsas nəticə göstəricilərinin təhlili və yüksəldilməsi imkanlarını müəyyənləşdirmək;
3. Müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməsi qabiliyyətini qiymətləndirmək;
4. Müəssisənin maliyyə sabitliyini təhlil etmək;
5. Müəssisənin balansının likvidliyinin müvafiq likvidlik göstəriciləri ilə qiymətləndirilməsi;
6. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi, onun yüksəldilməsi yollarının araşdırılması və likvidlik üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin yazılmasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatlarından, Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, Quliyev T.Ə., Hüseynov T.Ə., İsgəndərov R.Ə. və s. kimi yerli, eləcə də xarici alimlərin elmi əsərlərindən, ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə hesabatlarından, həmçinin müxtəlif elektron resurslardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin yazılması zamanı müasir iqtisadi tələblər nəzərə alınaraq müəssisələrin yeni şəraitə uyğunlaşma imkanları tədqiq edilmişdir. Dissertasiya işinin əsas elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

1. Müasir iqtisadi şərait nəzərə alınaraq müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir;
2. Strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin müəssisələrin maliyyə sabitliyi və likvidliyinin yüksəldilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;
3. Müəssisənin likvidliyinə mənfi təsir göstərən amillər təsnifləşdirilmiş və onların aradan qaldırılması üsulları araşdırılmışdır;
4. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
5. Müəssisənin likvidliyi, maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıq tədqiq olunmuş, onların yüksəldilməsi imkanları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində müasir iqtisadi şərait nəzərə alınaraq müəssisələrin likvidliyinin və bütövlükdə maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində verilən təkliflər onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Dissertasiya işinin struktur və həcmi. Tədqiqat işi “Dissertasiyanın tərtibi qaydaları”na uyğun şəkildə - giriş, əsas hissə (üç fəsil), nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 88 səhifə həcmindədir. Tədqiqat işində həmçinin 23 cədvəl və 3 sxemdən istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN LİKVIDLİYİ VƏ ONU XARAKTERİZƏ EDƏN GÖSTƏRİCİLƏR

1.1. Müəssisənin likvidliyinin mahiyyəti və təsnifatı

Likvidlik bir iqtisadi kateqoriya kimi bazarda aktivlərin qiymətində əhəmiyyətli fərq olmadan və dəyərində itki yaratmadan tez satıla bilməsi qabiliyyətidir. Başqa sözlə, likvidlik aktivlərin pula çevrilə bilmə imkanını özündə əks etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, likvidliyə aktivlərin sadəcə pula çevrilmə qabiliyyəti kimi deyil, həmçinin bunu cəld, maksimum faydalı və rahat şəkildə reallaşdırma bilmə qabiliyyəti kimi də baxmaq lazımdır. Məhz bu parametrlərlə likvidliyin nisbi kəmiyyəti müəyyənləşdirilir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda likvidlikdən bəhs olunarkən müəssisənin likvidliyi və balansın likvidliyi anlayışları bir-birindən fərqləndirilir. Müəssisənin likvidliyi anlayışına müxtəlif təriflər verilmişdir. Bununla belə bu iqtisadi anlayışa 2 cür tərif vermək daha düzgündür:

1. Dar mənada müəssisənin likvidliyi;
2. Geniş mənada müəssisənin likvidliyi.

Dar mənada müəssisənin likvidliyi dedikdə, onun özünün qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə qabiliyyəti başa düşülür¹. Lakin bu tərif müəssisənin likvidliyi anlayışının mahiyyətini tam açmır. Məhz buna görə bu terminin kəsb etdiyi mənanı özündə daha dolğun şəkildə birləşdirən tərifə ehtiyac yaranır. Müəssisənin likvidliyinin tərifini aşağıdakı kimi ifadə etmək daha məqsədəuyğun hesab edilə bilər:

Geniş mənada müəssisənin likvidliyi dedikdə, onun həm qısamüddətli borclarının həddini, həm də likvid vəsaitlərinin miqdarını nəzərə almaqla öz qısamüddətli borc öhdəliklərini ödəyə bilmə qabiliyyətini özündə əks etdirən iqtisadi kateqoriya başa düşülür. Likvidlik anlayışını və müəssisənin likvidliyini özündə əks etdirən əsas təriflərlə yanaşı, bu iqtisadi anlayışlarla bağlı başqa təriflər də mövcuddur:

¹ T. Ə. Hüseynov "Firmanın iqtisadiyyatı" Bakı-2009

Likvidlik – səmərəliliyi, davamlılığı, həmçinin müəssisənin fasiləsiz fəaliyyət qabiliyyətini özündə əks etdirir. Bu yanaşma ilə likvid biznes deyildikdə səmərəli olan biznes nəzərdə tutulur.

Müəssisənin likvidliyi – borclu müəssisənin müəyyən edilmiş müddətdə müvafiq borc məbləğini ödəyə bilmə qabiliyyətidir.

Müəssisənin likvidliyi – müəssisənin öz qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək, cəlb edilmiş maliyyə resursları mənbələrində baş verə biləcək dəyişikliyi effektiv şəkildə tənzimləyə bilmək, həmçinin əlavə vəsait sərfi olmadan aktivlərini artırma bilmə qabiliyyətidir.

Müəssisənin ödəniş üçün vəsaitlərinin və qısamüddətli öhdəliklərinin miqdarından asılı olaraq onun likvidliyi üçün mövcud ola biləcək iki hal bir birindən fərqləndirilir:

1. Likvid;
2. Qeyri-likvid.

Əgər müəssisənin ödəniş vasitələri onun qısamüddətli öhdəliklərini üstələyirsə bu müəssisə likvid müəssisə, əksi olan halda isə müəssisə qeyri-likvid müəssisə adlanır.

Müəssisənin likvidliyi və balansın likvidliyi anlayışları bir biri ilə qarışdırılmamalıdır. Balansın likvidliyindən danışarkən ilk növbədə onun tərkibi və quruluşuna diqqət yetirmək lazımdır. Balansın maddələri likvidliyin artması prinsipi ilə sıralanmışdır:

Aktivlər

1. Uzunmüddətli aktivlər
2. Qısamüddətli aktivlər

Passivlər

3. Kapital
4. Uzunmüddətli öhdəliklər
5. Qısamüddətli öhdəliklər

Nəzəri baxımdan balansın likvidliyi əsasən müəssisənin öhdəliyini özünün malik olduğu aktivləri hesabına təmin edə bilmə dərəcəsi ilə xarakterizə edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu zaman aktivin pula çevrilə bilməsinə sərf edilən vaxt

öhdəliklərin ödənişi vaxtına müvafiq olmalıdır. Aktivin pula çevrilməsi üçün sərf edilən vaxt nə qədər qısadırsa, o, bir o qədər yüksək likvidliyə malikdir.

Balansın likvidliyi haqqında yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almaqla daha aydın ifadə etsək, balansın likvidliyi likvidlik dərəcəsi əsas götürülməklə qruplaşdırılan aktivlərin və ödənilmə vaxtına görə qruplaşdırılan öhdəliklərin müqayisəsi ilə müəyyən olunur. Balansın likvidliyinin müəyyənləşdirilməsinin digər bir metodundan da istifadə edilir. Bu zaman balansın likvidliyi, müvafiq dövr üzrə müəssisənin balansının aktivləri və passivlərinin nisbəti kimi müəyyənləşdirilir. Əgər balansın aktiv və passivləri bərabər olarsa onda balans likvid hesab edilir. Müasir dövrümüzdə balansın likvidliyinin müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyi xüsusilə müəssisələrin qarşılaşdığı maliyyə çətinlikləri ilə birbaşa əlaqədardır.

Likvidlik kəsb etdiyi məna baxımından kifayət qədər geniş iqtisadi kateqoriyadır. Özündə əks etdirdiyi ümumi mənadan əlavə likvidliyin işləndiyi müxtəlif məqamlar da vardır. Likvidliklə bağlı olan bir sıra iqtisadi anlayışlara diqqət yetirək:

Artıq likvidlik. Bu iqtisadi anlayış özündə müəssisənin ödəniş imkanının onun pul öhdəliyini üstələdiyi halı əks etdirir.

Likvidliyin idarə edilməsi – müəssisənin malik olduğu vəsaitlərini elə yerləşdirmə metodudur ki, istənilən iqtisadi vəziyyətdə müəssisə borcları üzrə hesablaşma imkanına malik olsun.

Qiymətli kağızların likvidliyi. Bu anlayış qiymətli kağızların sahibi olan investorun onları əldə etdiyi dəyərdən daha yüksək məbləğə, yəni mənfəətlə sata bilmə qabiliyyətini, imkanını ifadə edir.

Valyutanın likvidliyi. Bu, bir ölkə tərəfindən öz borclarının müvafiq ödəniş vasitələri ilə ödəyə bilmə qabiliyyətidir.

Səhm likvidliyi – səhmin sahibinin onun reallaşdırılmasından, səhmi əldə edərkən çəkdiyi xərcdən, həmçinin əldə etdiyi gəliri və dividenti nəzərə almaqla onlardan artıq vəsait əldə edilməsilə səhmlərini pula çevirə bilmə imkanını ifadə edən anlayışdır.

Likvid aktivlər– müəssisədə onun fəaliyyətinin hər hansı bir mərhələsində tələbat olduğu halda asanlıqla nağd pula çevrilmə və reallaşdırılma qabiliyyətinə malik aktivlərdir.

Xalis likvid aktivlər. Bu aktivlərə əsasən müəssisənin nağd pul vəsaitləri, asan reallaşdırılma qabiliyyətinə malik olan qiymətli kağızları, həmçinin qısamüddətli debitor borcları aiddir.

Likvid ehtiyat – müəssisənin malik olduğu kapitalının nağd ehtiyatlar formasında yüksək rentabelliyyə sahib ola bilən investisiyalar üçün saxlanılan hissəsidir.

Likvidlər – müəssisənin kassasındakı pullar və müəssisənin sahib olduğu digər nağd vəsaitləridir.

Qeyri likvidlik – müəssisənin sərəncamında olan aktivin asan pula çevrilmə və ya reallaşdırılma qabiliyyətinə malik olamaması.

Likvidliyin təhlili üçün ödəmə müddətinin bölgüsü. Bu anlayış ödəmə müddətləri üst-üstə düşmüş müəssisə aktivləri və öhdəliklərinin bölgüsünü özündə əks etdirir.

Likvidlik riski. Bu risk növü müasir iqtisadi şəraitdə müəssisələr üçün xüsusilə diqqətə alınmalıdır. Mahiyyət etibarilə likvidlik riski müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti prosesində gözlənilməz öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında və effektivliklə yerinə yetirə bilməməsi, yüksək likvidliyə malik vəsaitləri əldə etmək və aktivlərinin qısa müddətdə ən az zərər ilə reallaşdırmaq imkanının azalması riskidir.

Likvidlik tələsi. Bu, elə bir iqtisadi vəziyyətdir ki, dövriyyədə olan pul vəsaitlərinin həcmi artsada uçot dərəcələri azalmır. Nəticədə isə insanların öz vəsaitlərini banklarda saxlamağa maraqları olmur və yığımlar investisiya qoyuluşlarına yönləndirilmir.

Likvidlik və onun mahiyyətindən bəhs edərkən likvidasiya anlayışını ondan ayırmaq zəruridir. Belə ki, likvidasiya dedikdə, fəaliyyətin dayandırılması, ləğv edilməsi başa düşülür. Eyni zamanda likvidasiya əsas vəsaitlərin satılmasını, müqavilənin vaxtının bitməsini, həmçinin müqavilə üzrə əlaqələrin sonlandırılmasını və s. ifadə edir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində qarşılaşdığı müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərdən doğan çoxsaylı amillər onun likvidlik səviyyəsinə də öz təsirini göstərir.

Müəssisənin likvidliyinə təsir göstərən əsas amilləri sxematik şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Sxem 1.1

Müəssisənin likvidliyi birbaşa olaraq mənfəət və satışın həcmindən asılıdır. Müəssisənin yatırdığı investisiyanın özünü ödəmə müddəti nə qədər qısa olarsa, bu investisiyanın gəlir gətirməyə başlaması müddəti də bir o qədər qısa olacaqdır və bu hal müəssisənin likvidliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitləri onun likvidliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, müəssisənin likvidlik dərəcəsi onun fəaliyyəti prosesində sərəncamında olan dövriyyə vəsaitlərinin strukturundan və öhdəliklərini ödəmək üçün asan və çətin reallaşdırılan dövriyyə vəsaitlərinin nisbətindən asılı olaraq iki yerə bölünür:

1. Yüksək likvidlik dərəcəsi;
2. Aşağı likvidlik dərəcəsi.

Aşağıda sadalanan amillər müəssisənin dövriyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi səviyyəsindən asılıdır ki, bu da birbaşa müəssisənin likvidlik səviyyəsinə öz təsirini göstərir:

- a. Məhsulun vaxtında bazara çıxarılması;
- b. Gəlirin əldə edilməsi;
- c. Müəssisə fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təmini;
- d. Kreditlərin qaytarılması;
- e. İstehsal planının reallaşdırılması;
- f. İstehsalatda boşdayanmaların aradan qaldırılması;
- g. İşçilərin əmək haqqının ödənilməsi;
- h. Müəssisənin əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar qarşısında digər öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;
- i. Büdcə və büdcədən kənar fondlar qarşısında öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilə bilməsi və s.

Müəssisənin öz öhdəliklərini tam və vaxtlı-vaxtında reallaşdırması onun likvidliyinin xarici görünüşünü əks etdirir. Müəssisənin maliyyə sabitliyi isə bu vəziyyətin daxili tərəfini ifadə edir.

Müəssisənin aşağı likvidlik dərəcəsinə malik olmasına gətirib çıxaran səbəbləri 2 qrupa ayırmaq mümkündür:

1. Obyektiv səbəblər;
2. Subyektiv səbəblər;

Müəssisənin likvidliyinin aşağı düşməsinin obyektiv səbəblərinə Sxem 1.2-də nəzər yetirək:

Sxem 1.2

Müəssisənin likvidliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən obyektiv səbəblər əsas etibarilə təsərrüfatçılıq şəraiti ilə bağlıdır ki, bu da müəssisədən asılı olmayan amilləri özündə birləşdirir.

Sxem 1.2- də göstərilən əsas subyektiv amillərlə yanaşı aşağıdakı amilləri də subyektiv amillərə aid etmək mümkündür:

1. Müəssisənin fəaliyyətində özünəməxsus yeri olan texnika və texnologiyanın mövcud vəziyyəti;
2. Bazar tələbinin səviyyəsi;
3. İstehlakçı gəlirlərinin səviyyəsi;
4. Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi ölkənin mövcud xarici iqtisadi əlaqələrinin səviyyəsi;
5. Cəmiyyətə xas olan dəyərlər sistemi.

Müəssisənin aşağı likvidlik dərəcəsinə malik olmasının subyektiv səbəblərinə əsasən müəssisənin özü ilə bağlı olan səbəblər aiddir. Bu səbəbləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- o Müəssisə fəaliyyətinin gedişatında öhdəliklərinin kifayət qədər böyük olması;
- o Müəssisənin müxtəlif təşkilatlardan cəlb etdiyi vəsaitlərin effektiv və səmərəli idarə olunmaması;
- o Bazarın təhlili və marketinq fəaliyyətinin zəifliyi;
- o Vaxtı keçmiş kreditor borclarının həcmnin normadan yüksək olması;
- o Debitor borclarının xüsusi çəkisinin nəzərə çarpacaq dərəcədə böyük olması;
- o Satışın aşağı olması;
- o Müəssisənin sərəncamında olan resurs potensialından səmərəsiz istifadə edilməsi;
- o Məhsulun keyfiyyətindəki mənfi dəyişiklik;
- o Əsaslı olmayan xərclərin mövcudluğu;
- o Məhsulun rentabelliyyətinin aşağı olması;
- o Müəssisənin maliyyə resurslarının, xüsusən də mənfəətinin səmərəsiz şəkildə istifadə edilməsi;
- o Müəssisənin dəyişən bazar tələbinə gec reaksiya verməsi və ya reaksiya verə bilməməsi;
- o Müəssisənin istifadəsində olan aktivlərin optimal şəkildə idarə edilə bilməməsi;
- o Məhsul istehsalı üzrə planın yerinə yetirilə bilməməsi;
- o İstehsal olunmuş məhsulun reallaşdırılması üzrə planın yerinə yetirilə bilməməsi;
- o Məhsul istehsalı üzrə ahəngdarlığın pozulması;
- o Məhsul satışı üzrə ahəngdarlığın pozulması;
- o Müəssisə xərclərinin artması ilə bağlı olaraq məhsulun maya dəyərinin yüksək olması;
- o İstehsalatda itkilərin yüksək səviyyədə olması;
- o Müxtəlif səbəblərdən müəssisənin anbarında hazır məhsulun yığılıb qalması;

- o Material ehtiyatlarının ehtiyac duyulandan çox olması səbəbindən yığılıb qalması;
- o Müəssisə tərəfindən satışı həyata keçirilə bilməyən, anbarda yığılıb qalan hazır məhsullar və normadan artıq material ehtiyatlarının mövcudluğu səbəbindən yaranan zərərlər;
- o Planlaşdırılan mənfəətin əldə edilə bilməməsi;
- o Dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli və məqsədə müvafiq şəkildə istifadə edilməməsi;
- o Qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin mövcud olduğu müəssisələrin göstərdikləri xidmətlərin qiymətində artımın olması;
- o Məhsulun satış qiymətində yaranan eniş;

Müəssisənin likvidliyinin asılı olduğu mühüm amillər içərisində onun öhdəliklərinin miqdarı xüsusi yer tutur. Belə ki, müəssisədə onun fəaliyyətinin gedişatında maliyyə vəsaitlərinin çevik strukturunun yaradılması və yalnız zərurət yarandığı halda borclanmaya gedilməsi olduqca vacibdir. Bununla yanaşı mühüm amil kimi müəssisənin bu borcu ödəmə imkanına malik olub olmadığı da nəzərə alınmalıdır.

Müəssisənin likvidlik səviyyəsinə onun müxtəlif məqsədlərlə borc kapitalı bazarından cəlb etdiyi vəsaitlərin idarə olunması da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Təbii ki, müəssisənin dövriyyəsində pul vəsaitlərinin həcmi nə qədər çox olarsa o bir o qədər geniş maliyyə imkanlarına malik olar. Ancaq nəzərə alınmalıdır ki, bu hal kreditorların borclarının vaxtında ödənilməsi baxımından maliyyə riskini də artırır. Dövriyyəyə əlavə maliyyə resurslarının cəlbə müəssisənin daimi olaraq yüksək likvidlik səviyyəsinin saxlanması məqsədilə düzgün əsaslandırılmalı və müəssisə tərəfindən bu vəsaitlərdən təyinatı üzrə məqsədyönlü, səmərəli şəkildə istifadə edilməlidir.

Müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun növü, istehsal texnologiyası, həmçinin müəssisənin aktivlərinin strukturu və onların düzgün idarə edilməsi onun likvidliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müəssisə aktivlərinin optimal idarə edilməsi

əsasən onun fəaliyyətinin davamlılığını təmin edəcək miqdarda likvid aktivlərin saxlanması özündə əks etdirir.

Müəssisənin likvidliyinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri də onun sərəncamında olan resursların səmərəli şəkildə istifadə edilməsidir. Burada ən mühüm şərtlərdən biri odur ki, müəssisənin malik olduğu resurslar bazar tələbinə cavab versin və onun yüksək likvidliyini təmin edə bilsin. Resurslardan səmərəsiz şəkildə istifadə nəticə olaraq müəssisədə maliyyə yetərsizliyinə səbəb olur ki, bu da öz növbəsində onun likvidliyinə və ödəmə imkanlarına mənfi təsir göstərir. Beləliklə, müəssisənin yüksək likvidliyi resursların səmərəli şəkildə formalaşdırılmasını, bölüşdürülməsini və istifadəsini əsas şərtə çevirir.

Müəssisənin rentabelliyyətinin yüksək olması onun yüksək likvidliyini şərtləndirən digər bir amildir. Məlumdur ki, müəssisənin əsas məqsədi yüksək mənfəətin əldə edilməsidir. Müəssisənin əldə etdiyi mənfəət onun büdcə, banklar, eləcə də əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar qarşısında borclarının ödənilməsi ilə yanaşı təkrar istehsalın da maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin yüksək likvidliyinə nail olmaq üçün təkcə mənfəətin kəmiyyət artımına deyil, eyni zamanda müəssisədə rentabelliyyənin də artımına nail olunmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanlardan da göründüyü kimi, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində onun likvidliyinə təsir göstərən amillər kəmiyyət baxımından kifayət qədər çoxdur. Belə ki, bütün bu amilləri kompleks şəkildə aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

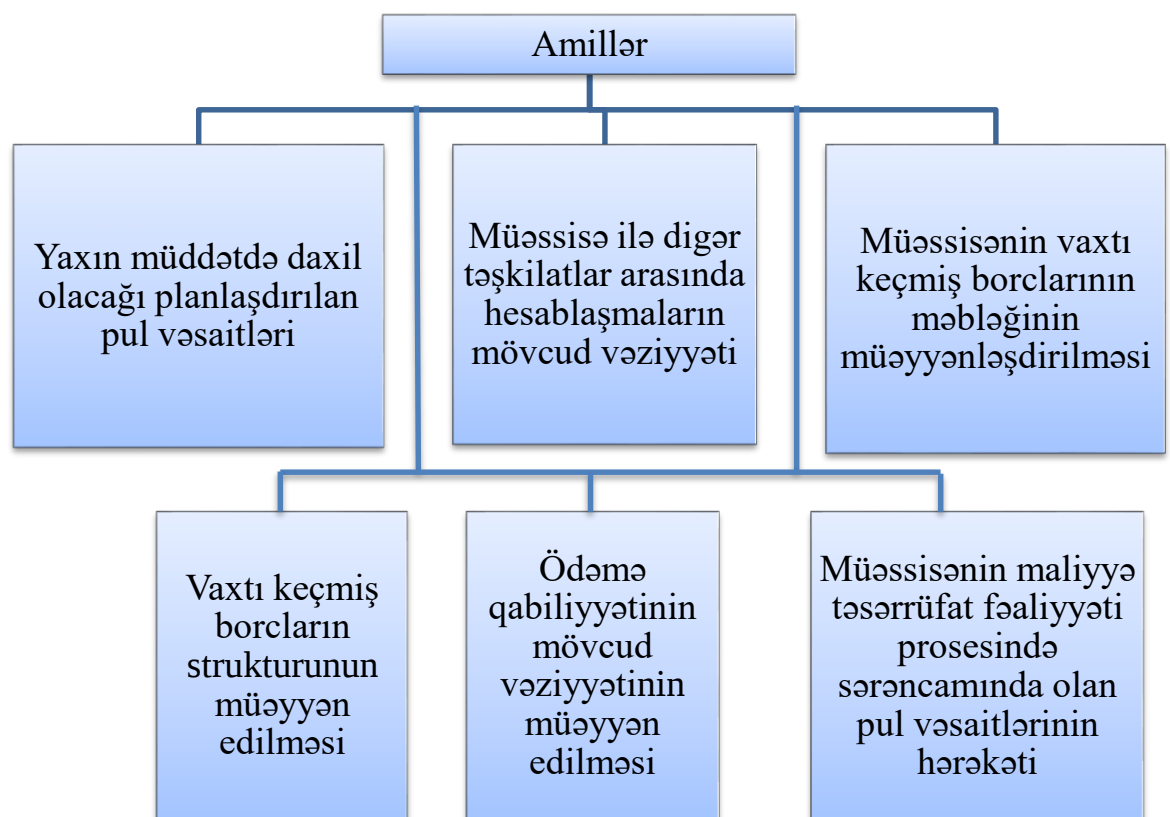
1. Təsir dərəcəsinə görə: əsas amillər, ikinci dərəcəli amillər
2. Müəssisədən asılılıq baxımından: obyektiv amillər, subyektiv amillər
3. Strukturuna görə: sadə amillər, mürəkkəb amillər
4. Təsiretmə müddəti baxımından: qısamüddətli amillər, uzunmüddətli amillər
5. Yaranma mühiti baxımından: daxili amillər, xarici amillər

1.2. Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sistemi

Müasir iqtisadi münasibətlər sistemində müəssisənin likvidliyi onun maliyyə vəziyyətini qiymətləndirən əsas göstərici kimi xarakterizə olunur. Bu səbəbdəndir ki, müəssisələrdə onların likvidlik səviyyəsinin öyrənilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin likvidlik səviyyəsinin öyrənilməsi prosesində özündə müxtəlif əmsalları birləşdirən göstəricilər sistemindən istifadə edilir.

Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sisteminin öyrənilməsi zamanı aşağıdakı əsas amillər nəzərə alınmalıdır:

Sxem 1.3

Müəssisə müxtəlif təşkilatlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri zamanı yaranan öhdəliklərini həm pul formasında, həm də pulsuz hesablaşmalarla yerinə yetirə bilər. Müəssisənin likvidliyinə onun pul ilə həyata keçirdiyi ödəmələrinin xüsusi çəkisinin təsiri kifayət qədər böyükdür. Bu göstəricinin artması müəssisənin likvidliyinin artmasına səbəb olur. Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sistemi

müəssisənin asanlıqla reallaşdırıla bilən vəsaitləri ilə qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə qabiliyyətini özündə əks etdirməkdədir.

Müəssisənin likvidliyi dedikdə onun bütün qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirəcək həcmdə dövriyyə aktivlərinin mövcudluğu nəzərdə tutulur.

Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilərdən istifadə zamanı onun qarşısında aşağıdakı tələblər dayanır:

1. Müəssisə tərəfindən istifadə edilən göstəricilər sisteminin onun maliyyə təsərrüfat fəaliyyətini bütövlükdə özündə əks etdirməsi;
2. Həmin göstəricilərə təsir göstərən amillərin və onların təsir dərəcəsinin öyrənilməsi;
3. Müəssisə fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə göstəricilər sisteminə daxil olan göstəricilər arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların müəyyən edilməsi.

Müəssisənin likvidlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə edilən göstəricilər sisteminə daxil olan əsas göstəricilərdən biri mütləq likvidlik əmsalı hesab edilir.

Mütləq likvidlik əmsalı müəssisənin sərəncamında olan pul vəsaitləri, həmçinin qısamüddətli maliyyə qoyuluşları vasitəsilə qısamüddətli öhdəliklərin hansı miqdarını dərhal ödəyə bilməsini özündə əks etdirir. Mütləq likvidlik əmsalı müəssisəyə məxsus olan pul vəsaitləri ilə onun qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının cəminin qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti kimi müəyyən olunur. Bu əmsal müəssisənin tez müddətdə reallaşdırıla bilən aktivlərinin onun cari borc öhdəliklərinin miqdarına münasibətini özündə əks etdirir.

Bu göstəricinin aldığı qiymət $[0.2; 0.25]$ intervalında dəyişirsə müəssisə orta likvidlik səviyyəsinə malikdir. Bu əmsal yalnız müəssisə üçün deyil, həm də onun əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar, o cümlədən, banklar və malgöndərənlər üçün olduqca maraqlıdır. Göstəricinin qiyməti 0.5-dən yüksək olarsa, deməli müəssisənin likvidliyi yüksəkdir.

Kritik və ya ara (aralıq) likvidlik əmsalı. Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda bu əmsal dəqiqləşdirilmiş, böhranlı, təcili, sürətli likvidlik əmsalı kimi də xarakterizə edilməkdədir.

Kritik və ya ara (aralıq) likvidlik əmsalı müəssisəyə məxsus müxtəlif hesablarda olan pul vəsaitləri, qısamüddətli qiymətli kağızlar, həmçinin hesablaşmalardan daxil olan vəsaitlər vasitəsilə onun qısamüddətli borclarının hansı miqdarının dərhal ödənilə bilməsini ifadə edir. Başqa sözlə, kritik likvidlik əmsalı müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin onun likvid vəsaitləri ilə nə dərəcədə ödəne biləcəyini özündə əks etdirir. Bu əmsal müəssisənin pul vəsaitləri, debitor borcları və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları cəminin onun malik olduğu qısamüddətli öhdəliklərinə olan nisbət ilə müəyyən olunur. Likvid aktivlərə müəssisəyə məxsus materiallar istisna olmaqla bütün dövrü aktivlər aid edilir.

Kritik və ya ara (aralıq) likvidlik əmsalı vasitəsilə müəssisənin maliyyə sabitliyi haqqında daha dolğun informasiya əldə etmək mümkündür. Bu göstəricinin qiymətinin dəyişməsinə qısamüddətli borcların miqdarının endirilməsi və uzunmüddətli ehtiyatlar ilə təmin olunmanın səviyyəsi mühüm təsir göstərir. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətindəki dəyişikliklərdən asılı olaraq Kritik və ya ara (aralıq) likvidlik əmsalının qiyməti dəyişə bilər, lakin minimum həddi $[0.7; 0.8]$ aralığında olmalıdır. Aralıq (kritik) likvidlik əmsalı müəssisəyə kredit verən banklar üçün onun kredit ödəmə imkanının müəyyənləşdirilməsi baxımından da kifayət qədər əhəmiyyətliyə. Müəssisəyə vəsait qoyuluşunu həyata keçirən investorlar da aralıq likvidlik əmsalının təhlilini daha üstün tuturlar.

Nəzəri baxımdan Kritik likvidlik əmsalının minimum həddi $[0.7; 0.8]$ aralığı qəbul edilmişdir. Lakin müasir dövrümüzdəki mövcud mürəkkəb iqtisadi şərait müəssisələrin iqtisadi proseslərə daha diqqətlə yanaşılmasını mühüm zərurətə çevirmişdir. Belə ki, əmsal müəssisənin debitor borclarının fasiləsiz daxil olmasından kifayət qədər asılıdır. Məhz bu amili nəzərə alsaq, əgər debitor borclarının zamanında müəssisəyə daxil olmasında problemlər yaşanırsa bu halda əmsalın qeyd olunan aralıqda olması normal hal deyildir. Belə halda əmsalın minimum 1.5-ə bərabər olması qənaətbəxş hesab edilir.

Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sisteminə daxil olan digər bir əmsal cari və ya ümumi likvidlik əmsalıdır.

Cari (ümumi) likvidlik əmsalı müəssisənin dövriyyə aktivləri ilə qısamüddətli öhdəliklərini ödəmə qabiliyyətini ifadə edir. Başqa sözlə, bu əmsal müəssisənin cari öhdəliklərinin onun dövriyyə aktivləri ilə təmin olunma dərəcəsini özündə əks etdirir. Cari likvidlik əmsalı müəssisənin ödəmə imkanını özündə əks etdirən əsas göstərici hesab olunur. Daha da konkretləşdirsək, cari (ümumi) likvidlik əmsalı müəssisənin pul vəsaitləri, debitor borcları, ehtiyat və xərcləri, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları cəminin onun malik olduğu qısamüddətli öhdəliklərinə olan nisbətə müəyyən olunur. Müəssisənin cari aktivlərinin onun cari passivlərindən çox olması yarana biləcək zərərin qarşılanması üçün gərəkli vəsaiti təmin etmiş olur. Bu ehtiyatların miqdarının çoxluğu borcların vaxtında ödənilməsinə böyük inam yaradır. Əmsalın hesablanmasında xərc və ehtiyatların tərkibinə gələcək dövr xərcləri daxil olunmur. Cari likvidlik əmsalı birdən kiçik olmamalıdır. Müəssisələrdə göstəricinin qiymətinin [2;2.5] intervalında olması məqsədə müvafiq hesab edilir.

Cari likvidlik əmsalının yuxarıdakı aralıqda qiymət alması normal hal hesab edilsədə, müəyyən şərtlərlə qiymətinin birə yaxın olması halı da normal hesab edilə bilər. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin balansında əks etdirilən bütün debitor borcunun vaxtında alınanlardan ibarət olması;
2. Müəssisənin ehtiyatlarının strukturunda reallaşdırıla bilməyən ehtiyatların olmaması.

Yalnız yuxarıdakı şərtlərin ödənildiyi halda əmsalın birə yaxın olması müəssisə üçün qənaətbəxş hesab edilə bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu hal nəzəri cəhətdən mümkün olsada, praktikada çox az rast gəlinən haldır.

Cari (ümumi) likvidlik əmsalı ehtiyatların formalaşma mənbələri ilə müəyyən olunur. Xüsusi kapitaldakı artım, debitorların vaxtı keçmiş borclarının miqdarındakı artmanın qarşısının alınması əmsalın qiymətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Müəssisənin rəhbərliyi ilə yanaşı cari likvidlik əmsalının qiyməti səhmdarlar və istiqrazların sahibləri üçün də böyük maraq kəsb edir. Cari likvidlik əmsalı təkcə

müəssisənin debitorlarının ona olan borclarını ödəyə bilməsini deyil, həmçinin ehtiyatlara yönləndirilən vəsait cəlb edildiyi şəraitdə müəssisənin ödəmə imkanlarını ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ehtiyatlar və xərclər dedikdə əsas etibarilə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Ehtiyatlar;
2. Bitməmiş istehsal;
3. Hazır məhsul;
4. Sair dövriyyə aktivləri.

Gələcək dövrün xərcləri cari (ümumi) likvidlik əmsalının müəyyənləşdirilməsi prosesində ehtiyatlar və xərclərin tərkibinə daxil edilmir.

Xüsusilə iqtisadi şəraitin çətin olduğu dövrlərdə müəssisələrdə xammal qıtlığının mövcud olduğu vəziyyətdə müəssisə xammal ehtiyatı yaratmağa çalışır. Əsasən istehsal ehtiyatlarını idxal hesabına formalaşdıran müəssisələr üçün böyük partiyalarla material resurslarının alışı iqtisadi baxımdan əlverişli olduğundan onlar daha çox ehtiyat yığmağa çalışırlar. Ancaq bu hal müəssisənin maliyyə vəziyyəti aspektindən kifayət qədər təhlükəlidir. Belə ki, yeni məhsulun mənimsənilmədiyi, bazara çıxarılan əmtəyə tələbatın azaldığı hallarda hətta tələbatdan artıq olan ehtiyatların müəssisəyə sərf edən məbləğdə reallaşdırılması mümkün olmur. Azad bazar rəqabətinin mövcud olduğu şəraitdə müəssisə üçün məhsulun satışı çətin olduğundan anbarda hazır məhsulun qalığı daim artır. Hazır məhsulun və ehtiyatların çətin reallaşdırılması halı müəssisənin maliyyə vəziyyətinin Cari (ümumi) likvidlik əmsalı vasitəsilə dürüst qiymətləndirilməsinə imkan vermir.

Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində aşağıdakı amillərdəki kəskin dəyişikliklər müəssisənin likvidlik əmsallarına gözlənilməz təsir göstərir:

1. Məhsulun satış qiyməti;
2. Maya dəyəri;
3. Satışın miqyası;
4. İstehsalatın miqyası;
5. Satışın strukturu;

6. İstehsalatın strukturu;
7. Məhsulun rentabelliği;
8. Digər müəssisə və təkilatların gördüyü işlərin və xidmətlərin qiymətinin dəyişməsi və s.

Müəssisənin likvidliyinə mənfi təsir göstərən bu kimi hallarda müəssisələr əsasən maliyyə resurlarına olan ehtiyaclarını uzmüddətli aktivlərinin satışı hesabına qarşılamağa çalışırlar.

Müəssisənin əmtəə və material dəyərliləri ehtiyatlarının likvidlik əmsalı. Bu əmsal mahiyyətə müəssisənin əmtəə və materiallarını reallaşdırması hesabına qısamüddətli öhdəliklərinin hansı miqdarını ödəyə biləcəyini göstərir. Müəssisənin əmtəə və material ehtiyatlarının strukturunun onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində rolunu nəzərə alaraq, bu likvidlik göstəricisinin praktik əhəmiyyətinin yüksək olması qənaətinə gəlmək mümkündür.

Müəssisənin əmtəə və material dəyərliləri ehtiyatlarının likvidlik əmsalı onun ehtiyat və xərclərinin malik olduğu qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti ilə müəyyən olunur. Müəssisə daim bu əmsalın qiymətini artırmağa cəht göstərir çünki, göstəricinin yüksək qiymət alması müəssisənin əməkdaşlıq etdiyi təşkilatların müəssisəyə etibarının yüksəlməsinə səbəb olur.

Müəssisənin sərəncamında olan likvid aktivləri hesabına maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini hansı dövr ərzində davam etdirmə qabiliyyətinə malik olduğunu özündə əks etdirən likvidliyin digər bir göstəricisindən də istifadə olunur. Mahiyyətə bu göstərici müəssisənin sərəncamında olan pul vəsaitləri ilə onun debitor borclarının cəminin gözlənilən gündəlik pul gəlirlərlərinə nisbətən müəyyənləşdirilir.

Müəssisənin malik olduğu pul vəsaitləri, həmçinin qiymətli kağızları onun dövriyyə vəsaitləri içərisində daha yüksək likvidliyə malikdir. Material ehtiyatları isə daha aşağı likvidliyə malikdirlər. Material ehtiyatları içərisində isə əmtəə, hazır məhsul və yarımfabrikatın likvidlik səviyyəsi nisbətən yüksəkdir. Müəssisənin əmtəəyə, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərə görə yaranan debitor borclarının likvidlik səviyyəsi ayrı-ayrı təşkilatlara verilən borcların müddətindən, həmçinin bu borcların ödəmə qabiliyyətindən və s. amillərdən asılıdır.

Müəssisənin dövriyyə aktivləri ilə onun cari öhdəliklərini ödəyə bilmə səviyyəsinin kompleks qiymətləndirilməsində inteqral göstəricidən istifadə edilir. Bu zaman dövriyyə aktivləri və cari öhdəliklərin tərkibi və pula çevrilmə qabiliyyəti də nəzərə alınır. İnteqral göstəricinin ən minimal qiyməti vahidə bərabərdir. Bu göstəricinin qiymətinin yüksək olması müəssisənin cari öhdəliklərini dövriyyə aktivləri ilə örtmə qabiliyyətinin yüksək olmasından xəbər verir. İnteqral göstəricinin müəssisə üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu əmsal vasitəsilə müəssisənin likvidlik səviyyəsini daha asan qiymətləndirmək mümkündür. Müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan müxtəlif təşkilatları, o cümlədən də, kreditörleri, investorları, eləcə də nəzarətedici orqanları maraqlandıran digər bir mühüm göstərici müəssisənin qiymətidir. Bu göstərici mənfəətin kapitallaşması ilə müəyyənləşdirilir. Müəssisənin balans mənfəətinin onun öhdəliklərinin orta məbləğinə nisbəti kimi müəyyən olunur.

Likvidlik göstəricilərinin hesablanması müəssisənin idarəetmə qərarlarının qəbulunda da əhəmiyyətli rol oynayır. Bu zaman əsas informasiya mənbəyi kimi müəssisənin mühasibat balansı, mənfəət və zərər haqqında hesabatı, həmçinin pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatından istifadə olunur. Pul axınlarının öyrənilməsində, həmçinin müəssisənin likvidlik səviyyəsinin və ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsində pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın rolu böyükdür.

Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər içərisində müəssisə və onun əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar üçün böyük əhəmiyyətə malik olan özünümaliyyələşdirmə əmsalının xüsusi əhəmiyyəti vardır. İstənilən iqtisadi mühitdə müəssisənin özünümaliyyələşdirməsi məsələsi həm müəssisənin özü, həm də digər subyektlərin, o cümlədən də, əmək kollektivinin, investorların, müəssisə ilə əməkdaşlıq edən bankların və firmaların marağını daim cəl edən problemlərdən olmuşdur. Çünki özünümaliyyələşdirmə imkanlarına malik olan müəssisələrdə işçilərə münasibətdə müəssisə öz öhdəliklərini vaxtlı vaxtında, yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilər. Eləcə də digər təşkilatlar qarşısında mövcud öhdəliklərin yerinə yetirilə bilməsi üçün müəssisənin kifayət qədər maliyyə imkanı olur. Məhz bu

səbəbdən də müəssisələrdə onun likvidliyini özündə əks etdirən göstəricilər sisteminə daxil olan özünümaliyyələşdirmə əmsalının öyrənilməsinə xüsusi üstünlük verilir.

Özünümaliyyələşdirmə müddəti əmsalı. Bu göstərici müəssisənin pul vəsaitləri, qısamüddətli debitor borcları və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları cəminin onun orta günlük pul vəsaitləri sərfinə nisbəti ilə müəyyən olunur. Özünümaliyyələşdirmə şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr əksər hallarda istehsal etdikləri məhsulu daha ucuz qiymətə satmağa məcur olurlarki bu hal onların qısamüddətli dövr üçün maliyyə ehtiyacını qarşılada likvidliyini tam şəkildə düzəltmir. Müəssisənin özünümaliyyələşdirməsi üçün əsas vəsait mənbəyi kimi onun mənfəəti və amortizasiya ayırmaları çıxış edir. Müasir iqtisadi şərait müəssisələrdə özünümaliyyələşdirmə əmsalının hesablanması daha da böyük zərurətə çevirmişdir.

Ödəmə qabiliyyəti əmsalı. Ödəmə qabiliyyəti əmsalı vasitəsilə müəssisənin konkret dövr ərzində daxil olan pul vəsaitlərinin, eyni zamanda, kassa və hesablarda olan vəsaitlərin hesabına ödəmə imkanlarını müəyyən edilir. Bu əmsal müəssisənin dövrün əvvəlinə olan pul vəsaitləri ilə onun dövr ərzində daxil olan pul vəsaitləri cəminin dövr ərzində xaric olunan pul vəsaitləri məbləğinə nisbətilə müəyyənləşdirilir. Əmsalın 1-dən böyük olduğu hallarda müəssisə ödəmə qabiliyyətli hesab edilir.

Biver əmsalı. Biver əmsalı pul vəsaitlərinin axını əsasında həyata keçirilsədə hesablama zamanı müəssisənin debitor borclarının dəyişməsinin pul axınına təsiri nəzərə alınmır. Biver əmsalı müəssisənin xalis mənfəəti ilə amortizasiya ayırmaları cəminin onun qısamüddətli öhdəlikəri və uzunmüddətli öhdəliklərinin cəminə nisbəti ilə müəyyən olunur. Əmsalın $[0.4; 0.6]$ intervalında qiymət alması müəssisə üçün normal hesab edilir.

Daxil olan pul vəsaitləri hesabına müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin örtülmə əmsalı. Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sisteminə daxil olan mühüm göstəricilərdən biri olan daxil olan pul vəsaitləri hesabına müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin örtülmə əmsalı müəssisənin xalis mənfəəti ilə amortizasiya ayırmaları cəminin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti ilə müəyyənləşdirilir.

Faizlərin örtülmə əmsalı. Faiz anlayışı borc vəsaitlərindən istifadənin qiymətini özündə əks etdirir. Kifayət qədər mühüm praktiki əhəmiyyəti olan faizlərin örtülmə əmsalı vasitəsilə müəssisənin cari fəaliyyətindən əldə edilən xalis pul axınları hesabına faiz borcunun hansı hissəsini ödəyə biləcəyi müəyyən edilir. Bu əmsal xalis pul axınının (vergi və faizlər ödənilmədən) ödəniləcək faizin məbləğinə nisbətini özündə əks etdirir.

Borc səviyyəsi əmsalı. Bu əmsal vasitəsilə müəssisənin borclarının əsas hissəsinin ödənilməsi imkanlarını müəyyən etmək mümkündür. Müəssisənin fəaliyyət stabilliyi onun borclarının əsas hissəsinin qaytarılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğu üçün əmsalın hesablanması müəssisə üçün kifayət qədər vacibdir. Borc səviyyəsi əmsalı müəssisənin kreditlərinin, borclarının və kreditor borclarının cəminin xalis pul axınına (divident və faizlərin ödənilməsindən sonra) nisbəti kimi müəyyən olunur. Borc səviyyəsi əmsalı eyni zamanda müəssisənin kreditorlardan asılılıq dərəcəsini və cari fəaliyyətdən xalis pul axını hesabına borclarının bütünlüklə ödənilməsi müddətini ifadə edir.

Dividentlərin örtülmə əmsalı. Xüsusilə səhmdar cəmiyyətlərində istifadə edilən bu əmsal xalis pul axını (vergi və faizlər ödənilmədən) ilə xalis pul axınının (divident və faizlərin ödənilməsindən sonra) cəminin ümumi dividend məbləğinə nisbəti kimi müəyyənləşdirilir. Mahiyyət etibarilə dividendlərin örtülmə əmsalı müəssisənin xalis pul axınlarının onun dividendlərinin hansı hissəsini qarşılaya biləcəyini ifadə edir.

Özünü maliyyələşdirmə potensialı. Əmsal müəssisənin xalis mənfəəti ilə amortizasiya ayırmaları cəminin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti ilə müəyyənləşdirilir. Özünü maliyyələşdirmə potensialı mahiyyət etibarilə müəssisənin xalis mənfəəti və amortizasiya ayırmaları ilə malik olduğu qısamüddətli öhdəliklərinin hansı hissəsini qarşılama qabiliyyətinə malik olduğunu ifadə edən göstəricidir.

Xalis pul gəliri əmsalı. Xalis pul gəliri əmsalı müəssisənin xalis mənfəəti ilə amortizasiya ayırmaları cəminin satışdan pul gəlirləri məbləğinə nisbəti kimi müəyyən olunur. Bu zaman gələcək dövrlərdə daxil olacağı gözlənilən xalis pul gəlirləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Buraya satışdan gələn gəlirlər içərisindəki xalis

mənfəət, həmçinin amortizasiya ayırmaları da daxil edilir. Müəssisə gəlirinin digər hissəsi isə büdcə borclarına, təkrar istehsala və s. istiqamətlərə yönləndirilir. Bir sıra müəssisələrdə, o cümlədən, səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərdə pay fondunda olan xüsusi vəsaitlərin qiymətləndirilməsi də olduqca əhəmiyyətlidir. Bu təşkilati hüquqi formaya malik olan müəssisələrdə xüsusi maliyyə vəsaitləri əsasən üzvlərin verdiyi haqqar hesabına formalaşır.

Müəssisənin xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin həcmi göstəricisi. Bu göstərici müəssisənin uzunmüddətli öhdəlikləri ilə xüsusi kapitalının cəmindən onun cari öhdəlikləri və əsas vəsait və qoyuluşlarını çıxmaqla müəyyən olunur. Bir sıra qərb iqtisadi ədəbiyyatlarında bu göstərici müəssisənin dövriyyə aktivləri ilə qısamüddətli öhdəliklərinin fərqi kimi verilir. Müəssisənin xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin həcmi göstəricisi onun xüsusi kapitalının cari aktivlərinin örtülməsi üçün istifadə edilən hissəsini ifadə edir. Müəssisənin xüsusi dövriyyə vəsaitləri onun vəsait mənbələri ilə aktivlərinin quruluşundan asılıdır. Göstərici əsasən kommersiya fəaliyyətilə məşğul olan müəssisələrdə geniş istifadə edilir.

Xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin manevirlik əmsalı. Bu əmsal müəssisənin sərəncamında olan xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin nağd formadakı hissəsini ifadə edir və onun pul vəsaitləri cəminin xüsusi dövriyyə vəsaitlərinə nisbəti ilə müəyyən olunur. Əmsalın qiymətinin 0-1 aralığında qiymət alması müəssisə üçün normal hal hesab edilir.

Müəssisə ehtiyatlarının örtülməsində onun dövriyyə vəsaitlərinin payı. Bu əmsal müəssisənin malik olduğu xüsusi dövriyyə vəsaitləri hesabına ehtiyatlarının hansı hissəsini ödəyə biləcəyini ifadə edir. Əsasən ticarət müəssisələrində əmsaldan geniş istifadə olunur. Göstəricinin ən aşağı səviyyəsi 50 faiz həddində müəyyənləşdirilmişdir.

Müəssisənin cari aktivlərində onun istehsal ehtiyatının payı göstəricisi. Müəssisələrin hər zaman müəyyən həcmdə istehsal ehtiyatı saxlaması məqsədə müvafiq hesab edilir. Göstərici müəssisənin ehtiyatları və xərclərinin onun cari aktivlərinə nisbəti kimi müəyyən olunur. Göstəricinin vahiddən aşağı qiymət alması qeyri-qənaətbəxş hesab edilir.

II FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN LİKVIDLIYI ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ

2.1. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi

Maliyyə təhlilinin həyata keçirilməsi prosesində müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi onun mövcud maliyyə imkanlarının müəyyənəndirilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Maliyyə vəziyyəti dedikdə, müəssisənin öz fəaliyyətini maliyyələşdirmək qabiliyyəti başa düşülür. Maliyyə vəziyyəti müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün maliyyə resursları ilə təmin olunması, onların məqsədli yerləşdirilməsi və səmərəli istifadəsi, digər hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı maliyyə əlaqəsi, likvidliyi və maliyyə sabitliyi ilə səciyyələnir¹.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti onun fəaliyyətinin son nəticəsini göstərməklə hesabat dövründə əmək kollektivinin marağına nə dərəcədə cavab verməsini, həm də fəaliyyət üzrə tərəfdaşlarla və vergi təşkilatları ilə qarşılıqlı münasibətlərini xarakterizə edir².

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti təhlil edilmədən onun maliyyə fəaliyyətinin effektiv planlaşdırılmasının və strateji inkişaf istiqamətinin müəyyənəndirilməsinin həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Müəssisələrdə maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi maliyyə menecmentinin mühüm aləti hesab edilməklə, digər təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsində, müəssisəyə yeni maliyyə mənbələrinin cəlbində əhəmiyyətli rol oynayır. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində əsas məqsəd müəssisənin maliyyə baxımından inkişaf imkanlarını müəyyənəndirmək, müəssisəyə iqtisadi fayda gətirə biləcək ehtiyatları aşkarlamaqdır.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili onu həyata keçirən subyektlər baxımından daxili təhlil və xarici təhlil olmaqla 2 yerə ayrılır.

¹ “Maliyyə təhlili” Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Bakı-2011

² “Müəssisənin maliyyəsi” İsgəndərov R. Ə. Bakı-2007

Maliyyə vəziyyətinin daxili təhlili müəssisənin öz işçiləri tərəfindən həyata keçirilir. Təhlil nəticəsində əldə edilən informasiyalardan proqnozlaşdırmada, planlaşdırmada və nəzarətin həyata keçirilməsində istifadə olunur. Maliyyə vəziyyətinin daxili təhlilinin aparılmasında əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməsi qabiliyyətini qiymətləndirmək;
2. Müəssisəyə maliyyə vəsaitlərinin tam və vaxtında daxil olmasını təmin etmək;
3. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini normal şəkildə davam etdirməsinə şərait yaratmaq;
4. Yüksək rentabelliyyə nail olmaq;
5. Mənfəəti maksimumlaşdırmaq;
6. Müəssisənin iflas etmə ehtimalını minimumlaşdırmaq.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin xarici təhlili malgöndərən təşkilatlar, müəssisənin investorları tərəfindən reallaşdırılır. Təhlilin məqsədi maliyyə resurslarını səmərəli şəkildə yerləşdirməklə, ondan maksimum mənfəət əldə etmək və riskin dərəcəsini minimuma endirməkdir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilində istifadə edilən əsas informasiya mənbəyi mühasibat balansıdır.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin xarici təhlilinin əsas xarakterik cəhətləri aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini özündə əks etdirən informasiyaların istifadəçilərinin mövcud olması;
2. Xarici təhlili həyata keçirən subyektlərin maraq və məqsədlərinin müxtəlif olması;
3. Həyata keçirilən təhlilin maliyyə hesabatlarına əsasən aparılması;
4. Təhlil nəticələrinin onun istifadəçiləri üçün açıq olması.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili üçün müəyyən olunan əsas göstəricilərə Cədvəl 2.1 misalında nəzər yetirək:

Cədvəl 2.1**Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili.** (manatla)

Göstəricilər	İlin əvvəlinə	İlin sonuna
1	2	3
1. Müəssisə əmlakı	92400	95200
həmçinin:		
1.1 əsas vəsaiti	53100	50100
1.2 dövriyyə aktivləri	39300	45100
həmçinin :		
1.2.1 istehsal ehtiyatı	26100	30600
1.2.2 debitor borcları	7100	8100
1.2.3 hesablaşma hesabı	6100	6400
2 əmlakın formalaşma mənbəyi	92400	95200
2.1 xüsusi kapitalı	55700	60500
həmçinin :		
2.1.1 Müəssisənin nizamnamı kapitalı	38000	38700
2.1.2 əlavə kapitalı	7100	10100
2.1.3 mənfəəti	10600	11700
2.2. borc kapitalı	36700	34700
həmçinin :		
2.2.1 cəlb edilmiş uzunmüddətli vəsaitləri	8100	7300
2.2.2 cəlb edilmiş qısamüddətli vəsaitləri	28600	27400
3. örtülmə mənbələrinin göstəriciləri		
3.1 ödəmə qabiliyyəti əmsalı Θ_o (st 2.1 / st1)	0,60	0,64
3.2. işgüzar fəallıq əmsalı Θ_i (st 2.2 / st 2.1.)	0,66	0,57
4 likvidlik əmsalları:		
4.1 mütləq likvidlik əmsalı Θ_m (st 1.2.3 / st 2.2.2)	0,21	0,23

4.2 kritik likvidlik əmsalı Θ_k ((st 1.2.3 + st 1.2.2) / st 2.2.2)	0,46	0,53
4.3 cari likvidlik əmsalı Θ_c (st 1.2. / st 2.2.2)	1.37	1.65
5. Rentabellik göstəriciləri		
5.1 əmlakın rentabelliği Θ_r (st 2.1.3. / st 1)	0,11	0,12
5.2 xüsusi kapitalın rentabelliği Θ_{kr} (st 2.1.3. / st 2.1)	0,19	0,19

Cədvəl 2.1 –də əks olunan informasiyalara əsasən müəssisənin maliyyə vəziyyəti yüksək səviyyədə deyil. Çünki müəssisənin ödəmə qabiliyyəti əmsalı ilin əvvəlinə 0.60, ilin sonuna isə 0.64 olmuşdur. Əmsalın ilin sonuna doğru artması müəssisənin maliyyə imkanlarının nisbətən yaxşılaşması demək olsa da, misala əsasən müəssisə malik olduğu öhdəliklərinin yalnız 64%-ni ödəmə qabiliyyətinə malikdir. Həmçinin, müəssisənin likvidlik əmsallarına diqqət yetirsək əmsalların onlar üçün müəyyənləşdirilmiş minimum həddən aşağı olduğunu görə bilərik.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ümumi təhlilində rentabellik və mənfəət göstəriciləri əsas rol oynayır. Bu göstəricilər müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstəricilər hesab edilir. Mənfəət həm müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin başlıca maliyyə mənbəyi, həm də dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələrin əsas gəlir mənbələrindən biri hesab olunur. Məhz buna görə də həm müəssisə, həm də dövlət mənfəətin artırılmasında maraqlı olur.

İlk növbədə müəssisənin mənfəəti onun öz xərclərini örtməsi və əlavə gəlirin əldə edilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan da bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində mənfəət başlıca göstərici hesab edilir.

Mənfəət müəssisənin fəaliyyətinin nəticə göstəricisi olmaqla müəssisənin fəaliyyətinin müsbət və mənfi tərəflərini özündə əks etdirir. Mənfəətin təhlili zamanı ona təsir göstərən əsas amilləri, o cümlədən də, məhsulun qiyməti, maya dəyəri, satışın həcm və strukturu, məhsulun keyfiyyəti, xammal və materialın qiyməti və s. amilləri diqqətlə nəzərdən keçirmək tələb olunur. Ona görə ki, həyata keçirilən

təhlilin səmərəliliyi mənfəətə təsir göstərən əsas amillərin düzgün müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisi kimi mənfəət bazarda baş verən müxtəlif dəyişikliklərə daha tez reaksiya verir. Müəssisənin mənfəətlə fəaliyyət göstərməsi ona rəqabət mühitində olduqca böyük üstünlük verir. Müasir dövrümüzdə elmin, texnologiyanın yeni nailiyyətlərinin müəssisələrin fəaliyyətinə cəlb edilməsi mənfəətə xüsusilə intensiv amillərin təsirini artırdığından, bu amillərin təhlili də böyük zərurətə çevrilir. Getdikcə maliyyə münasibətlərinin daha da inkişaf etməsi, mürəkkəbləşməsi, bazarda rəqabətin artması, sərbəst qiymət siyasəti və s. amillər müəssisə üçün mənfəətin daha dərinə və kompleks şəkildə qiymətləndirilməsini tələb edir.

Mənfəətin effektiv idarə olunması bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən hər bir müəssisənin başlıca məqsədlərindəndir. Bunun üçün müəssisə mənfəətin əldə edilməsi, bölgüsü və istifadəsinin obyektiv və kompleks şəkildə təhlilini həyata keçirməlidir. Bu cür təhlilin müəssisə tərəfindən reallaşdırılması onun fəaliyyətində maraqlı olan həm daxili, həm də xarici subyektlər üçün maraqlıdır. Çünki müəssisənin mənfəətinin artması onun fəaliyyətini genişləndirmək üçün imkanlarının artmasına, təsisçilərlə səhmdarlarının gəlirlərinin yüksəlməsinə, həmçinin müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtlı vaxtında yerinə yetirməsinə şərait yaradır.

Müəssisənin maliyyə nəticələrinin təhlil edilməsinin əsas vəzifələri bunlardır:

1. Müəssisənin mənfəət planının realıq dərəcəsinin təhlil edilməsi;
2. Müəssisənin balans mənfəətinin strukturunun təhlili,
3. Müəssisənin balans mənfəəti və satışdan əldə olunmuş mənfəətinə təsir edən faktorların müəyyənləşdirilməsi;
4. Rentabellik göstəricilərinin təhlil edilməsi.

Müəssisənin mənfəətinin müəyyən edilməsi bir sıra hesablamalara əsasən həyata keçirilir:

1. Ümumi mənfəətin müəyyənləşdirilməsi. Ümumi mənfəət müəssisənin pul gəlirlərinin cəmi ilə dolaylı vergi və yığımlar arasındakı fərqə bərabərdir.

2. Məhsulun reallaşdırılmasından (satışdan) əldə olunan mənfəət müəssisənin ümumi gəlirləri ilə satış və ümümtəsərrüfat xərclərinin cəmi arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir;
3. Müəssisənin balans mənfəəti satış və satışdankənar əməliyyatların cəminə bərabərdir.
4. Xalis mənfəət müəssisənin əldə etdiyi bütün gəlir məbləği ilə bütün vergi, yığım və ayırmalar arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir.

Müəssisənin mənfəətinin planlaşdırılan məbləğinin reallığının təhlili zamanı müəssisənin mənfəətinə birbaşa və dolaylı yolla təsir göstərən amillərin dərinlən öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi olduqca zəruridir. Bunun üçün aşağıdakı cədvəlin tərtibi məqsədə uyğun hesab edilir.

Cədvəl 2.2

Müəssisənin mənfəətinin planlaşdırılan məbləğinin reallığının təhlili

Göstərici	2016-cı il	2017-ci il	Dəyişmə
1.Məhsul həcmi (ədədlə)	2000	2100	100
2.Məhsul vahidi üzrə maya dəyəri (manatla)	2950	3010	60
Məhsulun qiyməti (manatla)	3750	3900	150
Mənfəət (min manatla)	1600	1869	269

Cədvəl 2.2 misalına əsasən müəssisə 2016-cı il ilə müqayisədə mənfəətə təsir göstərən əsas amillərdəki fərqləri planlaşdırmaqla mənfəətini 269 min manat artırmağı hədəfləyir:

- a. Məhsul həcmının artması ilə əldə ediləcək əlavə vəsait məbləği:
 $100 \times (3750 - 2950) = +80$ min manat.
- b. Maya dəyərinin artması ilə azalacaq vəsait məbləği:
 $60 \times 2100 = -126$ min manat
- c. Qiymətin yüksəlməsi ilə əldə ediləcək əlavə məbləğ:
 $2100 \times 150 = +315$ min manat

Göründüyü kimi fəaliyyətinin təhlili həyata keçirilən müəssisə 2017-ci il üçün istehsalın həcmi yüksəldərək 100 vahid çox məhsul reallaşdırmaqla 80 min manat,

məhsul vahidinin qiymətində 150 manat artım hesabına isə 315 min manat əlavə mənfəət əldə etməyi planlaşdırır. Lakin eyni zamanda müəssisə məhsul vahidinin maya dəyərindəki 60 manatlıq artımla 126 min manat dəyərində xərclərinin artacağını planlaşdırmışdır.

Müəssisə maya dəyərindəki artımın hər bir xərc maddələri üzrə Cədvəl 2.3-də göstərilən şəkildə olacağını hədəfləyir:

Cədvəl 2.3

Məhsul vahidi üzrə maya dəyərinin planlaşdırılması

No	Maya dəyərini əmələ gətirən xərc maddələri	Məbləğ (manatla)
1	Material xərcləri	+38
2	Əmək haqqı xərcləri	+9.5
3	Sosial ehtiyaclara ayırmalar	+4
4	Amortizasiya xərcləri	+6.5
5	Sair xərclər	+2
Cəmi məbləğ		60

Plana əsasən müəssisə əlavə istehsal amillərini fəaliyyətinə cəlb etməklə istehsalın həcmi artırmağa nail olacağını və eyni zamanda əlavə xərclərinin yaranacağını nəzərə almışdır. Maya dəyərinin artmasında əsas pay artımın 63.3%-ni təşkil etməklə material xərclərinin və artımın 15.83%-ni təşkil etməklə əmək haqqı xərclərinin üzərinə düşmüşdür.

Həyata keçirilən təhlildən də aydın olduğu kimi bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin mənfəətinə təsir göstərən əsas amillər məhsulun maya dəyəri, məhsulun miqdarı və məhsul vahidinin qiymətidir. Məhz bunları nəzərə alaraq demək olar ki, müəssisələr qarşılarına qoyduqları hədəfləri reallaşdırmaq üçün ilk növbədə məhsulun maya dəyərinin azaldılması, istehsalının isə genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir.

Müəssisənin balans mənfəəti onun maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrini özündə əks etdirir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində balans mənfəətinin tərkibinin və dinamikasının təhlilinin xüsusi əhəmiyyəti vardır:

Cədvəl 2.4**Balans mənfəətinin tərkibinin və dinamikasının təhlili** (min manatla)

Balans mənfəətinin təhlili	Əvvəlki il		Hesabat ili			
	Məbləğ	Quruluş, %-lə	Plan		Faktiki	
			Məbləğ	Quruluş, %-lə	Məbləğ	Quruluş, %-lə
Məhsulun satışından mənfəət	5833	97.22	6967	97.20	7432	96.93
Sair satışdan mənfəət	-	-	-	-	-	-
Satışla əlaqəsi olmayan digər gəlirlərin və itkilərin fərqi	167	2.78	200	2.80	235	3.07
Balans mənfəəti	6000	100	7167	100	7667	100

Cədvəl 2.4-ə əsasən fəaliyyəti təhlil olunan müəssisə balans mənfəəti üzrə planını 8.1% artıqlaması ilə reallaşdırıb. Müəssisənin məhsul satışından əldə etdiyi mənfəət həcmi ümumi balans mənfəətinin 96.93% -ni və satışla əlaqəsi olmayan digər gəlirlərin və itkilərin fərqi isə 3.07% -ni təşkil etmişdir. Göründüyü kimi satışdan əldə olunan mənfəət balans mənfəətinin əsas hissəsini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Statistik məlumat bazasında əks olunan informasiyalar vasitəsilə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların ümumi və ayrı-ayrı sahələr üzrə maliyyə nəticələrini təhlil etmək mümkündür.

Cədvəl 2.5**İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində müəssisə və təşkilatların cəmi mənfəəti¹**

İllər	Mənfəət (mln. man)	Dəyişmə, %-lə
2011	26364.2	-

¹ Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı: 2016

2012	26462.6	+0.37
2013	25636.5	-2.76
2014	23210	-11.96
2015	16713.8	-36.6

Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların 2011-2015-ci illər ərzində əldə etdiyi cəmi mənfəət məbləğinin dəyişməsini özündə əks etdirən Cədvəl 2.5-ə əsasən 2011-ci il ərzində əldə edilmiş cəmi mənfəət məbləği 26364.2 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2012-ci ildə 0.37% artmış, 2013-cü ildə 2.76%, 2014-cü ildə 11.96%, 2015-ci ildə isə 36.6%-ə qədər azalmışdır.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlar içərisində emal sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların maliyyə nəticələrinin ayrılıqda qiymətləndirilməsilə bu istiqamətdə illər üzrə inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Cədvəl 2.6

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində zərərlə işləyən müəssisə və təşkilatların zərəri¹

İllər	Zərər (mln. man)	Dəyişmə, %-lə
2011	1209.5	-
2012	1385.2	+14,53
2013	1634.8	+35,16
2014	1910.4	+57,95
2015	2707	+123,81

Müəssisə və təşkilatların 2011-2015-ci illər ərzində etdiyi zərər məbləğinin dəyişməsini özündə əks etdirən Cədvəl 2.6-ya əsasən 2011-ci ildə zərər məbləği 1209.5 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2012-ci ildə 14.53%, 2013-cü ildə 35.16%, 2014-cü ildə 57.95%, 2015-ci ildə isə 123.81%-ə qədər artmışdır.

Müəssisənin mənfəətinin mütləq kəmiyyəti onun maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini bütövlükdə xarakterizə edə bilmir, çünki mənfəət müqayisə oluna bilmə xüsusiyyətini özündə əks etdirmir. Bu baxımdan da müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nisbi göstəriciləri olan rentabellik

¹ Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı: 2016

göstəricilərindən istifadə daha məqsədə uyğundur. Rentabellik müəssisə üçün onun istehsal fəaliyyətinin effektivini xarakterizə edən əsas keyfiyyət göstəricilərindəndir. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti prosesində bu göstəriciyə bir çox amillər, o cümlədən də, müəssisənin kapital qoyuluşları və onların mənbələri, resurslardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, məhsulun keyfiyyəti, həcmi, istehsal xərclərinin səviyyəsi, mənfəətin istifadəsi və s. təsir göstərir.

Müəssisənin rentabellik göstəriciləri kompleks şəkildə müxtəlif təşkilati hüquqi formaya malik olan müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyini, onun hər bir fəaliyyət növü üzrə gəlirliyini və xərclərinin ödənilməsini özündə əks etdirir.

Rentabellik göstəriciləri müəssisənin məhsulun istehsalına və satışına, iş və xidmətlərin həyata keçirilməsinə sərf etdiyi məsrəflərin səmərəliliyini xarakterizə edirlər. Daim dəyişən və inkişaf edən bazar münasibətləri şəraitində bu göstəricilərin təhlil edilməsi müəssisə üçün xərclərin effektiv idarə edilməsi, istehsalın optimal strukturunun müəyyənəndirilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Müəssisənin idarəetmə qərarlarının formalaşmasına təsir edən əsas rentabellik göstəriciləri, onların hesablanması qaydası və məqsədi Cədvəl 2.7-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.7

Rentabellik göstəriciləri

Nö	Göstərici	Hesablama qaydası	Məqsədi
1	Satışın rentabelliği.	$M_s \times 100 / MD_s$	Cari xərclərin səmərəliliyinin təhlili
2	Məhsulun çeşidinin rentabelliği.	$M_{\text{ç}} \times 100 / MD_{\text{ç}}$	Müəyyən çeşidli məhsulların istehsal və satışının səmərəliliyinin təhlili
3	İstehsalın rentabelliği.	$M_b \times 100 / V_{\text{ə}} + V_d$	Əsas və dövryyə kapitalı üçün sərf olunan vəsaitlərin səmərəliliyinin təhlili
4	Kapital qoyuluşunun rentabelliği.	$(\dot{I}m - \dot{I}md) \times 100 / K$	Kapital qoyuluşuna yönəldilən vəsaitlərin səmərəliliği.
5	Məhsulun rentabelliği.	$M_u \times 100 / MD_{\text{ə}}$	Məhsul istehsalının səmərəliliyini qiymətləndirmək
6	Əmək məsrəfləri rentabelliği.	$M_u \times 100 / \dot{\Theta} \ddot{o}$	Əməyə sərf edilən xərclərin səmərəliliyinin təhlili
7	Dövryyə vəsaitlərindən	$M_b \times 100 / V_d$	Dövryyə vəsaitlərindən istifadə edilməsinin səmərəliliyinin

	istifadənin rentabelliği.		təhlili
--	---------------------------	--	---------

Müəssisə üçün rentabellik göstəriciləri içərisində satışın rentabelliğinin müəyyənəndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Satışın rentabelliyinə təsir göstərən və onun dəyişməsinə səbəb olan əsas amillər aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin satışının həcmində dəyişməsi;
2. Müəssisənin satışının strukturunda dəyişməsi;
3. Məhsul üzrə satış qiymətinin dəyişməsi;
4. Məhsulun maya dəyərində baş verən dəyişmə.

Yuxarıda sadalanan amillərin təsirini nəzərə almaqla satışın rentabelliğinin təhlilinə Cədvəl 2.8 vasitəsilə diqqət yetirək:

Cədvəl 2.8

Məhsul satışının rentabelliğinin təhlili (manatla)

No	Rentabellik göstəriciləri	Satışdan əldə olunan gəlir (min manatla)	Maya dəyəri (min manatla)	Rentabellik %-lə,
1	Plan görə	586740	423544	38.53
2	Plan üzrə faktiki həcm və struktura görə	534355	391639	36.44
3	Faktiki plan qiyməti üzrə	555316	405278	37.02
4	Faktiki mövcud olan qiymətlə	556428	403821	37.79

Cədvəl 2.8 misalına əsasən təhlilin həyata keçirildiyi müəssisədə məhsul satışının faktiki rentabelliği 37.79%-ə, plan üzrə isə 38.53%-ə bərabər olmuşdur. Plan və faktiki göstəricilər müqayisə edildikdə faktiki göstəricinin 0.74% aşağı olduğu aydın olur. Bu kənarlaşmaya səbəb olan başlıca amillərin təsiri Cədvəl 2.9-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 2.9

Məhsul satışının rentabelliyinə təsir göstərən amillərin təhlili

Amillər	Hesablama
1.Struktur dəyişikliyi	36.44-38.53=-2.09
2.Maya dəyərindəki dəyişmə	37.02-36.44=+0.58

3.Satış qiymətlərindəki dəyişmə	37.79-37.02=+0.77
Cəmi kənarlaşma	-0.74

Təhlil nəticəsində aydın olur ki məhsul satışının faktiki rentabelliyyənin planla müqayisədə az olmasının əsas səbəbi struktur dəyişikliyi (-2.09) ilə bağlıdır. Maya dəyəri (+0.58) və satış qiymətlərində (+0.77) müsbət dəyişmə olsada ümumilikdə kənarlaşma -0.74 olmuşdur.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə nəticələrinin təhlili onu deməyə əsas verir ki mənfəət müəssisənin sosial iqtisadi inkişafında, cari xərclərinin maliyyələşdirilməsində, investisiya yatırımlarının reallaşdırılmasında, ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsində əsas maliyyə mənbəyi rolunu oynayır. Bütün bu sadalananlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin mənfəətinin və rentabelliyyənin artırılması ehtiyatlarının müəyyənləşdirilməsini, onlara təsir göstərən qiymət, maliyyə və kommersiya şərtləri, həmçinin subyektiv faktorların təsir dərəcələrinin qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir.

Müəssisələrin kreditor borclarının onların maliyyə vəziyyətinə təsirinin böyük olmasını nəzərə alaraq təhlil prosesində kreditor borclarının qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların borclarını özündə əks etdirən statistik məlumatlara diqqət yetirək:

Cədvəl 2.10

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində işləyən müəssisə və təşkilatların qısamüddətli borcları (kreditor)¹

İllər	Borc (mln. man)	Dəyişmə, %-lə
2011	3051.2	-
2012	3885.1	+27.33
2013	3335.5	+9.31
2014	3931.3	+28.84
2015	5297.3	+73.61

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində işləyən müəssisə və təşkilatların 2011-2015-ci illər ərzində qısamüddətli kredit borclarının illər üzrə dəyişməsinə özündə əks

¹ Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı: 2016

etdirən Cədvəl 2.10-a əsasən 2011-ci ildə qısamüddətli kredit borcları məbləği 3051.2 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2012-ci ildə 27.33%, 2013-cü ildə 9.31%, 2014-cü ildə 28.84%, 2015-ci ildə isə 73.61%-ə qədər artmışdır.

Cədvəl 2.11

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində işləyən müəssisə və təşkilatların vaxtı keçmiş borcları (kreditor)¹

İllər	Borc (mln. man)	Dəyişmə, %-lə
2011	633.8	-
2012	748.8	+18.14
2013	792.8	+25.09
2014	976.3	+54.04
2015	1058.5	+67.01

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində işləyən müəssisə və təşkilatların 2011-2015-ci illər ərzində vaxtı keçmiş kredit borclarının illər üzrə dəyişməsinə özündə əks etdirən Cədvəl 2.11-ə əsasən 2011-ci ildə vaxtı keçmiş kredit borclarının məbləği 633.8 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2012-ci ildə 18.14%, 2013-cü ildə 25.09%, 2014-cü ildə 54.04%, 2015-ci ildə isə 67.01%-ə qədər artmışdır.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlil edilməsi onun maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi prosesində həyata keçirilir. Müəssisənin maliyyə sabitliyinin üç tipi vardır:

1. Sabit
2. Böhran qabağı (qeyri-sabit)
3. Böhran vəziyyəti.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti o zaman sabit hesab edilə bilər ki, müəssisə yüksək likvidlik səviyyəsini sabit şəkildə saxlaya bilsin, öhdəliklərini xatlı-vaxtında yerinə yetirsin, bütün təsərrüfat fəaliyyətini maliyyələşdirsin və çətin şəraitdə belə ödəmə qabiliyyətini saxlasın.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi onun maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinin və istifadə edilməsinin elə bir vəziyyətini ifadə edir ki, müəssisə maliyyə təsərrüfat

¹ Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı: 2016

fəaliyyətində yarana biləcək risk vəziyyətində likvidliyini və ödəmə qabiliyyətini saxlamaq şərti ilə kapital və mənfəətin artımı vasitəsilə öz inkişafını, fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin edə bilsin.

Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində müəssisələrin maliyyə sabitliyi heç də hər zaman yüksək olmur. Müəssisələrin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən müxtəlif daxili və xarici amillər nəticə etibarilə onların maliyyə vəziyyətində ciddi tərəddüdlər yaradır ki, bu da müəssisələrdə istehsalı inkişaf etdirməkçün vəsaitin çatışmamasına, ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və müəssisənin fəaliyyətini çətinliklə davam etdirməsinə səbəb olur. Müəssisələrdə maliyyə sabitliyinin bu vəziyyətinə onun qeyri-sabit tipi deyilir.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətində qeyri-sabit və ya böhran qabağı vəziyyətinin qarşısı alınmasa böhran vəziyyəti ilə əvəz oluna bilər. Bu vəziyyət artıq müəssisənin ödəmə qabiliyyətini tamam itirməsi və fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin edə bilmədiyi vəziyyətdir və müəssisənin iflası ilə nəticələnir.

Bəzən müəssisələrdə “artıq” maliyyə sabitliyi mövcud olur. Bu vəziyyət müəssisələrin inkişaf etməsinə mane olur və normadan artıq ehtiyatların yaradılmasına, əlavə xərclərə gətirib çıxarır.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə təsir göstərən əsas amillər aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin xarici investorlardan və kreditörlərindən asılılıq səviyyəsi,
2. Müəssisənin əmtəə bazarındakı vəziyyəti,
3. Ümitsiz debitor borclarının səviyyəsi,
4. Maliyyə təsərrüfat əməliyyatlarının səmərəlilik səviyyəsi və s.

Ona təsir göstərən amillərə görə sabitliyin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Daxili sabitlik;
2. Xarici sabitlik;
3. Ümumi sabitlik;
4. Maliyyə sabitliyi.

Daxili maliyyə sabitliyi deyildikdə, müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətində yüksək nəticəni təmin edə bilən sabitlik vəziyyəti başa düşülür.

Müəssisənin xarici sabitliyi dedikdə, onun fəaliyyətini həyata keçirdiyi iqtisadi mühitin sabitliyi başa düşülür.

Müəssisənin ümumi sabitliyi deyildikdə, onun gəlirərinin daxil olması sürətinin istifadə sürətindən daha üstün şəkildə artmasını təmin edə biləcək pul vəsaitlərinin hərəkəti nəzərdə tutulur.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi dedikdə, onun gəlirlərinin xərclərindən yuxarı olması, pul vəsaitinin yüksək manevrliyi, həmçinin fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təminində ondan səmərəli şəkildə istifadə olunması nəzərdə tutulur. Müəssisənin maliyyə sabitliyi onun ümumi sabitliyinin əsas komponentidir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyini özündə əks etdirən bu göstəriciləri Cədvəl 2.12-də əks olunan informasiyalardan istifadə etməklə hesablayaq və müəssisənin maliyyə sabitliyini qiymətləndirək.

Cədvəl 2.12

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili

Göstərici	Kəmiyyət, manatla		Dəyişmə, %-lə
	Dövrün əvvəli	Dövrün sonu	
1.xüsusi vəsaitlərin mənbəyi	6465935	6629011	+2,5
2.əsas vəsaitlər	4849010	5265053	+8,58
3.əmlak	10949697	9562388	-12.67
4.dövriyyə kapitalı:	6200687	4307335	-30.53
4.1ehtiyatlar və məsrəflər	916057	1352943	+47.69
5.kreditor borcu	4583762	2943377	-35.79
6.debitor borcu	4816232	2709967	-43.73
7.xüsusi dövriyyə kapitalı	1716925	1463958	-14.73

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlilini özündə əks etdirən Cədvəl 2.12-ə əsasən hesabat dövrünün sonunda müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin dəyəri 2.5%, əsas vəsaitləri 8.58% artmış, əmlakının dəyəri 12.67%, kreditor borcu 35.79%, debitor borcu 43.73%, xüsusi dövriyyə kapitalı isə 14.73% azalmışdır.

Cədvəl 2.12-də əks olunan informasiyalardan istifadə etməklə müəssisənin maliyyə sabitliyini xarakterizə edən göstəricilərin hesablanması:

1. Müstəqillik əmsalı.
 - a. İlin əvvəli üçün- $6465935: 10949697=0.59$
 - b. İlin sonu üçün- $6629011 : 9562388=0.69$
2. Manevrlilik əmsalı.
 - a. İlin əvvəli üçün- $1716925: 6465935=0.27$
 - b. İlin sonu üçün- $1463958: 6629011=0.22$
3. Xüsusi vəsaitlə təmin olunma əmsalı.
 - a. İlin əvvəli üçün- $1716925: 6200687=0.28$
 - b. İlin sonu üçün- $1463958: 4307335=0.34$
4. Materialların xüsusi vəsaitlər ilə təmin olunma əmsalı.
 - a. İlin əvvəli üçün- $1716925: 916057=1.87$
 - b. İlin sonu üçün- $1463958: 1352943=1.08$
5. Maliyyə riski əmsalı.
 - a. İlin əvvəli üçün- $4583762: 6465935=0.71$
 - b. İlin sonu üçün- $2943377: 6629011=0.44$
6. Daimi aktivlərin indeksi.
 - a. İlin əvvəli üçün- $4849010: 6465935=0.75$
 - b. İlin sonu üçün- $5265053: 6629011 =0.79$
7. Müəssisənin aktivləri içərisində debitor borcunun xüsusi çəkisi.
 - a. İlin əvvəli üçün- $4816232: 10949697=0.44$
 - b. İlin sonu üçün- $2709967: 9562388=0.28$

Müəssisənin maliyyə sabitliyini xarakterizə edən əmsalların hesablanmasından sonra onların analitik qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

Cədvəl 2.13

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin nisbi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi

Nö	Göstərici	Dövrün əvvəli	Dövrün sonu	Dəyişmə
1	Müstəqillik əmsalı	0.59	0.69	+0,1
2	Manevrlilik əmsalı	0.27	0.22	-0,05

3	Xüsusi vəsaitlə təmin olunma əmsalı	0.28	0.34	+0,06
4	Materialların xüsusi vəsaitlərə təmin olunma əmsalı	1.87	1.08	-0,79
5	Maliyyə riski əmsalı	0.71	0.44	-0,27
6	Daimi aktivlərin indeksi	0.75	0.79	+0,04
7	Müəssisə aktivlərinin ümumi həcmində debitor borclarının xüsusi çəkisi	0.44	0.28	-0,16

Müəssisənin müstəqillik əmsalının aldığı qiymətin 0.5-dən yüksək olması normal hesab edilir. Təhlili aparılan müəssisə üçün nbu göstəricinin dövrün əvvəlinə 0.59, dövrün sonuna isə 0.69 qiymətlərini alması müəssisə üçün müsbət hal hesab edilir. Mahiyyətə bu müəssisənin bütün borclarının xüsusi vəsaitləri ilə örtülə biləcəyi deməkdir. Maliyyə riski əmsalının aldığı qiymətin vahiddən kiçik olması (dövrün əvvəlinə 0.71, dövrün sonuna 0.44) müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin hər bir vahidi üçün daha az miqdarda borcun cəlb edilməsi deməkdir. Bu isə müəssisə üçün müsbət meyldir. Materialların xüsusi vəsaitlərə təmin olunma əmsalı isə dövrün əvvəlinə 1.87, dövrün sonuna 1.08 olmaqla qəbul edilmiş normadan (0.8) yüksəkdir. Təhlilin nəticəsi olaraq demək mümkündür ki, müəssisənin maliyyə sabitliyi normaldır və müəssisə ödəmə imkanlarına malikdir.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyəti onların ödəmə qabiliyyətinə əsasən müəyyənləşdirilir. Ödəmə qabiliyyəti mahiyyət etibarilə müəssisənin mövcud öhdəliklərini vaxtında ödəyə bilmə qabiliyyətini özündə əks etdirir.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə olunan informasiyalar əsasən müəssisənin rəhbərliyi, təsisçilər, banklar, malgöndərən təşkilatlar və digər kreditorlar, investorlar, səhmdarlar, vergi orqanları və s. təsərrüfat subyektləri üçün əhəmiyyətlidir.

Müəssisənin kredit almaq üçün müraciət etdiyi bank üçün onun ödəmə qabiliyyəti haqqında informasiya ona görə əhəmiyyətlidir ki, məhz bu məlumatları əldə etməklə bank müəssisənin öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə qabiliyyəti barədə əsaslı məlumata sahib olur. Bu səbəbdən banklar kredit almaq üçün müraciət etmiş

müəssisəyə borc verməzdən əvvəl onun maliyyə vəziyyəti və maliyyə sabitliyini təhlil edirlər. Belə ki, müəssisənin kreditorları, öz işçiləri, həmçinin büdcə qarşısında olan öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirib yetirməməsi, müəssisənin inkişaf səviyyəsi, gəlir səviyyəsi və s. haqda məlumatları mühasibat hesabatlarından və digər mənbələrdən istifadə etməklə qiymətləndirirlər. Bank tərəfindən müəssisənin kreditlərini ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi müəssisənin cari aktivlərinin likvidliyi əsasında həyata keçirilir.

Bu informasiyalar investorlar üçün sahib olduqları resurslardan effektiv istifadənin qiymətləndirilməsi nöqtəyi nəzərindən, malgöndərənlər üçün isə həyata keçirilmiş alqı-satqı əməliyyatları nəticəsində müəssisənin yaranmış öhdəliklərinin vaxtında ödəmə qabiliyyətini təhlil etmək üçün gərəklidir. Vergi orqanları üçün isə bu informasiyalar vəsaitlərin büdcəyə daxil olması planının vaxtlı-vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün gərəklidir.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan əsas amillərdən biri onun borclarının müddətinin nəzərdən keçirilməsidir.

Müəssisənin qısamüddətli öhdəlikləri bir ildən az olan müddətə ödənilməli olan öhdəlikləridir. Bu öhdəliklərin ödənilmə mənbəyi adətən müəssisənin sərəncamında olan dövriyyə vəsaitləri və ya əlavə olaraq əldə edilən qısamüddətli borclardır. Müəssisənin uzunmüddətli öhdəliklərinə daxil olan, lakin hesabat ili müddətində qaytarılmalı borcları təhlil prosesində onun qısamüddətli öhdəlikləri hesab edilir.

Müəssisənin bir il müddətindən sonra qaytarılması tələb olunan borcları uzunmüddətli öhdəliklərə aid edilir. Bu qəbildən olan borclara əsasən aşağıdakılar daxildir:

1. Bir ildən artıq olan müddətə götürülmüş kreditlər və borclar;
2. Veksellər;
3. Uzunmüddətli dövr üçün buraxılmış istiqrazlara görə borclar;
4. Uzunmüddətli dövr üçün icarəyə götürülmüş əmlaklar üçün icarə haqqı.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təmini üçün onun qarşısında bir sıra vəzifələr durur:

- ✓ Müəssisənin fəaliyyəti prosesində sərəncamında olan maliyyə resurslarından istifadənin obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi və təhlilinin həyata keçirilməsi;
- ✓ Müəssisə ilə maliyyə-kredit orqanları arasında mövcud olan maliyyə-təsərrüfat əlaqələrin daim yüksək səviyyədə saxlanılması.

Müəssisənin cari ödəmə qabiliyyətini təhlil etmək üçün müəssisə tərəfindən ödəniş təqvimindən də istifadə olunur. Bu təqvim iki tərəfli cədvəldən ibarətdir. Təqvimin tərtib olunmasında əsas məqsədlər bunlardır:

- ❖ Satışdan əldə edilən gəlirlərə gündəlik nəzarət;
- ❖ Digər təşkilatların müəssisəyə olan debitor borclarının vaxtlı-vaxtında ödənilməsinə nəzarət;
- ❖ Müəssisənin satışdankənar gəlirlərinə nəzarət;
- ❖ Müəssisənin malgöndərən təşkilatlar qarşısında mövcud olan öhdəliklərinin icrası üzərində nəzarət.

Cədvəlin bir tərəfində müəssisənin faktiki və gözlənilən ödəniş vasaitələri, digərində isə ödənilməli olan öhdəliklər əks olunur. Ödəniş təqvimini Cədvəl 2.14 misalında nəzərdən keçirək:

Cədvəl: 2.14 Müəssisənin ödəniş təqvimi

Ödəniş vasaitələri	Məbləğ (manatla)	Ödənilməli olan öhdəliklər	Məbləğ (manatla)
1.Kassadakı pul qalığı	1566	1.Büdcə borcları	18791
2.Bank hesablarında olan vəsaitlər	8532	2.Əməkhaqqı üzrə işçilərə borclar	26315
3.Yüklənən mallar	879	3.Qısamüddətli kreditlər	35792
4.Ödənilməsi gözlənilən borclar	90761	4.Deponent ödənişi ilə Bağlı borclar	4612
5.Əsas vəsaitin satışından gözlənilən gəlirlər	8991	5.Əmlak sığortası ilə bağlı borclar	2493
6.İcarədən gözlənilən gəlirlər	1896	6.Podratçılara borclar	24833
7.Daxil olası debitor borcları	8199	7.Səhmdarlara dividend ödənişi ilə bağlı borclar	13962
8.Vaxtı ötmüş debitor borcunun ödənilməsi	2745	8.Əsas vəsaitlərin təmiri	7123
9.Malalanlardan ödənməsi gözlənilən avanslar	9035	9.Ödəniş müddəti çatan digər kreditor borcları	24459
10.Çek kitabçası və akkreditivdə	6347	10.Məşğulluq fonduna	8143

olan vəsaitlər.		Borclar	
11.Əvvəlki dövrün istifadə edil-məmiş avansı	4404	11.Fiziki şəxslərə borclar	476
12.Başqa təşkilatlardan müxtəlif proqramların həyata keçirilməsi üçün gözlənilən daxilolmalar	1576		
Yekun	144931	Yekun	166999
Ödəniş vəsaitlərinin ödənilməli öhdəliklərdən artıqlığı	22068		

Cədvəldə 2.14-də əks olunan məlumatlarından istifadə etməklə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti əmsalını müəyyənləşdirmək mümkündür. Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən əsas göstəricilərdən biri cari ödəmə qabiliyyəti göstəricisidir. Cari ödəmə qabiliyyəti müəssisənin dövriyyə vəsaitləri cəminin onun qısamüddətli öhdəlikləri ilə uzunmüddətli öhdəlikləri cəminə nisbəti kimi hesablanır.

Hesablama nəticəsində əmsalın qiyməti 1 və ya 1-dən böyük olarsa bu hal müəssisə üçün müsbət hesab olunur. Misala əsasən müəssisə öhdəliklərinin 86,78%-ni ödəmə qabiliyyətinə malikdir ($144931 \times 100 / 166999$).

Müəssisələrin ödəmə qabiliyyətində olan problemlər əsasən maliyyə çətinliklərindən doğur. Müəssisələrin yaşadığı maliyyə çətinliklərinin səbəbləri müasir şəraitdə çox müxtəlif ola bilər. Misal üçün məhsulun satışında və istehsalında yaranan problemlər planın yerinə yetirilməməsinə gətirib çıxara bilər. Bununla yanaşı məhsulun maya dəyərinin yüksək olması, vergi yükünün yüksəkliyi və s. kimi amillər müasir dövrümüzdə müəssisələrin qarşılaşdığı əsas problemlərdəndir.

2.2. Müəssisənin balansının likvidliyinin qiymətləndirilməsi

Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində müəssisənin balansının likvidliyinin qiymətləndirilməsi olduqca vacibdir. Bu zərurət əsasən müəssisənin maliyyə imkanlarının məhdud olması, həmçinin kreditlərini və digər borclarını tam, vaxtlı vaxtında ödəyə bilmə imkanlarının qiymətləndirilməsinə olan tələbatla bağlıdır.

Müəssisənin balansının likvidliyi əsasən müəssisənin öhdəliyini özünün malik olduğu aktivləri hesabına təmin edə bilmə dərəcəsi ilə xarakterizə edilir. Bu zaman aktivin pula çevrilə bilməsinə sərf edilən vaxt öhdəliklərin ödənişi vaxtına müvafiq olmalıdır. Aktivin pula çevrilməsi üçün sərf edilən vaxt nə qədər qısadirsə, o, bir o qədər yüksək likvidliyə malikdir.

Balansın likvidliyinin qiymətləndirilməsi müəssisənin mövcud aktiv və passivlərinin qruplaşdırılması əsasında həyata keçirilir. Belə ki, müəssisənin aktivləri onların likvidlik dərəcəsinə, başqa sözlə pula çevrilə bilmə sürətinə görə, passivləri isə müəssisənin mövcud öhdəliklərinin yerinə yetirilmə müddəti üzrə qruplara ayrılır. Bu qruplaşdırılma cədvəl 2.15-də ifadə edilmişdir:

Cədvəl 2.15

Müəssisənin aktiv və passivlərinin qruplaşdırılması

Müəssisənin aktivləri			Müəssisənin passivləri		
Qruplar	İşarələr	Tərkibləri	Qruplar	İşarələr	Tərkibləri
1-ci dərəcəli likvid aktivlər	1A	Müəssisənin pul vəsaiti qısamüddətli maliyyə qoyuluşu	Ən təcili öhdəliklər	1P	Müəssisənin kreditor borcu, dividendlər üzrə borcları, digər borcları
2-ci dərəcəli likvid aktivlər	2A	Müəssisənin yüklənmiş malları və debitor borcları	Qısamüddətli öhdəliklər	2P	Müəssisənin qısamüddətli bank krediti və borcları

3-cü dərəcəli likvid aktivlər	3A	Müəssisənin Ehtiyatları uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu	Uzunmüddətli öhdəliklər	3P	Müəssisənin uzunmüddətli bank krediti və borcları
4-cü dərəcəli likvid aktivlər	4A	Müəssisənin dövriyyədən kənar aktiv (uzunmüddətli) maliyyə qoyuluşu	Daimi paasivlər	4P	Kapital

Balansın likvidliyinin qiymətləndirilməsinin növbəti mərhələsində onun aktiv və passivinin yekunlarının müqayisəsi həyata keçirilir.

$$1A \geq B1$$

$$2A \geq 2B \quad (1)$$

$$3A \geq 3B$$

$$4A \leq 4B$$

Məhz yuxarıdakı şərtlərin ödənilməsi ilə müəssisənin balansı likviddir. İlk üç bərabərsizliyin ödənilməsi 4-cü bərabərsizliyi də təmin etmiş olur. Balansın likvidliyinin təhlilini aşağıda verilmiş cədvəl (Cədvəl 2.16) əsasında aparaq.

Cədvəl 2.16

Müəssisənin balansının likvidliyinin təhlili. (manatla)

Aktivlər	Dövrün əvvəli	Dövrün sonu	Passiv	Dövrün əvvəli	Dövrün sonu
1-ci dərəcəli likvid aktivlər (1A)	81100	82564	Ən təcili öhdəliklər (1P)	75250	76458
2-ci dərəcəli likvid aktivlər (2A)	75344	79654	Qısamüddətli öhdəliklər (2P)	23560	26455
3-cü dərəcəli	293872	315794	Uzunmüddətli	72546	75642

likvid aktivlər (3A)			öhdəliklər (3P)		
4-cü dərəcəli likvid aktivlər (4A)	2958643	2993213	Daimi passivlər (4P)	3237603	3292670
Balans	3408959	3471225	Balans	3408959	3471225

Cədvəl 2.16-dakı məlumatlara əsasən müəssisənin 1A, 2A və 3A aktiv qrupları müvafiq olaraq 1P, 2P və 3P passiv qruplarını üstələmiş, 4P passiv qrupu isə 4A aktiv qrupunu üstələmişdir. Bu hal isə (1) şərtinin ödənildiyini özündə əks etdirir. Beləliklə Cədvəl 2.16 misalında məlumatları əks olunan müəssisənin balansı likviddir.

Müəssisənin yüksək likvidliyə malik və tez reallaşdırıla bilən aktivlərinin onun təcili öhdəlikləri və qısamüddətli öhdəlikləri ilə müqayisə edilməsi cari ödəməqabiliyyətini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Müəssisənin gec reallaşdırılan aktivlərinin uzunmüddətli və orta təciliyə malik passivləri ilə müqayisə edilməsi ilə perspektiv ödəmə qabiliyyətini müəyyənləşdirmək mümkündür. Cari likvidliklə nisbətən yaxın müddət üçün müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin olub olmasını müəyyənləşdirmək mümkündür. Perspektiv likvidlik gələcəkdəki gəlir və ödəmələri müqayisə etməklə müəssisənin gələcək üçün ödəmə qabiliyyətini əks etdirir.

Müəssisənin balansının likvidliyinin qiymətləndirilməsi prosesində balansın aktiv və passivinin 1-ci bölmələrinin yekununun müqayisə edilməsi müəssisənin cari gəlir və ödənişlərinin nisbətini ifadə edir. Balansın aktivinin və passivinin 2-ci bölməsinin müqayisə edilməsi isə gələcəkdə müəssisənin ödəmə imkanının artma və ya azalma meyilini ifadə edir.

Müəssisənin balansının likvidliyinin yuxarıdakı metodla müəyyənləşdirilməsi onun qısamüddətli borclarını ödəmə imkanını müəyyənləşdirməyə tam imkan vermir. Məhz bu səbəbdən də təhlil prosesində 3 nisbi likvidlik əmsalından istifadə edilir:

1. Mütləq likvidlik əmsalı. Bu əmsal pul vəsaitləri ilə müəssisənin qısamüddətli maliyyə qoyuluşunun cəminin qısamüddətli öhdəliklərinə nisbətində bərabərdir.

Mütləq likvidlik əmsalı müəssisənin malik olduğu pul vəsaitləri və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları vasitəsilə cari öhdəliklərinin hansı hissəsini ödəyə biləcəyini göstərməklə həm müəssisə, həm də onun əməkdaşlıq etdiyi subyektlər üçün vacib informasiya mənbəyi hesab olunur.

2. Kritik (aralıq) likvidlik əmsalı pul vəsaitləri, müəssisənin qısamüddətli maliyyə qoyuluşu və debitor borclarının cəminin qısamüddətli öhdəliklərinə nisbətində bərabərdir.

3. Ümumi likvidlik əmsalı əmsalı pul vəsaitləri, müəssisənin qısamüddətli maliyyə qoyuluşu, debitor borcları və ehtiyat və xərclərinin cəminin qısamüddətli öhdəliklərinə nisbətində bərabərdir. Bu göstəricilərin hesablanmasına 31 dekabr 2015-ci il tarixində bitən il üzrə Embawood MMC-nin Konsolidə edilmiş Maliyyə Vəziyyəti haqqında Hesabatını özündə əks etdirən Cədvəl 2.17 vasitəsilə nəzər salaq¹.

Cədvəl: 2.17

Maliyyə Vəziyyəti haqqında Hesabat Ölçü vahidi: manat

Bölmə/Maddələrin adı	31.12.2015	31.12.2014
AKTİVLƏR		
<u>Uzunmüddətli aktivlər</u>		
Əmlak və avadanlıqlar	5565246	2598163
Daşınmaz əmlaka investisiyalar	1374447	-
Cəmi uzunmüddətli aktivlər	6939693	2598163
<u>Qısamüddətli aktivlər</u>		
Qısamüddətli debitor borcları	11120487	3059723
Sair qısamüddətli aktivlər	2563393	1602639
Ehtiyatlar	6512680	7470723
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	1992016	8188737
Cəmi cari aktivlər	22188576	20321822
CƏMİ AKTİVLƏR	29128269	22919985

¹ http://www.embawood.com/maliyye/Embawood_2015.pdf

KAPİTAL		
Nizamnamə kapitalı	3750	3750
Sahibkar qoyuluşu	3802650	-
Bölüşdürülməmiş mənfəət	1956668	1598050
	<u>5763068</u>	<u>1601800</u>
Azlıqların payı	186300	111299
CƏMI KAPİTAL	5949368	1713099
ÖHDƏLİKLƏR		
<u>Uzunmüddətli öhdəliklər</u>		
Uzunmüddətli faiz yaranan öhdəliklər	14247468	20117188
Cəmi uzunmüddətli öhdəliklər	14247468	20117188
<u>Cari öhdəliklər</u>		
Qısamüddətli faiz xərcləri yaranan öhdəliklər	5158400	568497
Qısamüddətli kreditör borcları	3773033	521201
Cəmi cari ÖHDƏLİKLƏR	8931433	1089698
Cəmi ÖHDƏLİKLƏR	23178901	21206886
CƏMI ÖHDƏLİKLƏR VƏ KAPİTAL	29128269	22919985

Cədvəldəki məlumatlardan istifadə etməklə müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi üçün nəzərdə tutulan göstəricilərlə onun likvidlik səviyyəsini müəyyənləşdirmək mümkündür. Göstəricilərin hesablanması üçün cədvəldə əks olunan aşağıdakı məlumatlardan istifadə etmək lazımdır:

	İlin əvvəlinə	İlin sonuna
Pul vəsaitləri	1992016	8188737
Debitor borcları	11120487	3059723
Qısamüddətli maliyyə qoyuluşu	-	-
Qısamüddətli öhdəliklər	8931433	1089698
Ehtiyatlar və xərclər	9076073	9073362

Ehtiyatlar və xərclər bölməsinə ehtiyatlar, bitməmiş istehsal, hazır məhsul, sair dövriyyə aktivləri daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, gələcək dövrün xərcləri hesablama prosesində Ehtiyatlar və xərclərin tərkibinə daxil edilmir.

Cədvəl 2.18 **Likvidlik əmsallarının təhlili**

№	Göstəricilər	Düsturu	Göstəricinin qiyməti	
			İlin əvvəlinə	İlin sonuna
1	Mütləq likvidlik əmsalı	$K_m = \frac{P+Mq}{\ddot{O}q}$	0.22	7.51
2	Kritik likvidlik əmsalı	$K_k = \frac{P+Mq+Bd}{\ddot{O}q}$	1.47	10.32
3	Ümumi likvidlik əmsalı	$K_c = \frac{P+Mq+Bd+EX}{\ddot{O}q}$	2.48	18.65

Hesablamaya əsasən ilin əvvəlinə müəssisə orta likvidlik səviyyəsinə malikdir. Çünki mütləq likvidlik əmsalı üçün normal hədd [0.2;0.25] intervalıdır. İlin sonuna isə müəssisə yüksək likvidlik səviyyəsinə malik olmuşdur. Kritik likvidlik əmsalının minimum həddi [0.7;0.8] aralığı qəbul edilmişdir. Hesablamadan göründüyü kimi müəssisənin ilin əvvəlinə olan göstəricisini qənaətbəxş hesab etmək mümkündür. İlin sonuna isə göstərici kifayət qədər böyükdür. Müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini ödəyə biləcək qədər dövriyyə aktivlərinə sahib olub olmamasını özündə əks etdirən Ümumi likvidlik əmsalının ala biləcəyi qiymətin [2;2.5] intervalında olması müəssisə üçün normal hal hesab olunur. Hesablamanın nəticəsinə əsasən ilin əvvəli üçün müəssisənin likvidliyi normal həddədir. İlin sonunda isə müəssisə yüksək likvidliyə malik olmuşdur.

Müəssisənin kassasında, xüsusi hesablarında, hesablaşma hesabında olan pul vəsaitləri, pul vəsaitinə asan çevrilə bilən qiymətli kağızları, həmçinin daxil olma ehtimalı yuxarı hesab edilən debitor borcları onun banklara olan qısamüddətli kreditlərinin, kreditor borcunun, büdcəyə, eləcə də fiziki və hüquqi şəxslərə borclarının ödənilməsini təmin edə biləcək əsas tədiyyə vəsaitləri sayılır.

Yuxarıda qeyd olunan tədiyyə vəsaitlərinin cəminin müəssisənin öhdəliklərindən yuxarı olması halı onun balansının likvid olmasını və ödəmə imkanlarının yüksək olduğunu özündə əks etdirir.

2.3. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi

Milli iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən müəssisələrdə uğurlu fəaliyyətin təmin edilməsi onun maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin yaxşılaşdırılmasından böyük ölçüdə asılıdır. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş maliyyə təhlili prosesində müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi təhlilin əsas mərhələlərindəndir.

Müəssisənin likvidliyi onun qısamüddətli öhdəliklərinin hamısının ödənilməsinə yetərli olacaq qədər döviyyə vəsaitlərinə sahib olmasını özündə əks etdirir. Yəni müəssisə o zaman likviddir ki, onun qısamüddətli borclarını ödəmək üçün sərəncamında olan döviyyə vəsaitləri lazımi həcmdədir. Formal olaraq müəssisənin likvid olması onun döviyyə vəsaitlərinin qısamüddətli borclarından çox olmasını göstərir. Lakin bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin sahib olduğu aktivlərin pula çevrilməsi üçün lazım olan müddət onun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətinə uyğun olsun.

Müasir iqtisadi şərait müəssisələrin likvidliyinin əsaslı şəkildə təhlilini zəruri edir. Bunun üçün likvidliyin konkret müddət və perspektivə hesablanması təhlilin nəticələrindən operativ şəkildə istifadə etmə baxımından müəssisələr üçün vacibdir.

Müəssisənin likvidlik əlamətlərini özündə əks etdirən əsas amillər aşağıdakılar hesab edilir:

1. Müəssisənin balansının valyutasının ilin əvvəlinə nisbətə ilin axırında artması;
2. Müəssisənin mövcud döviyyə aktivlərinin artma sürətinin onun döviyyədənəknar aktivlərinin artma sürətini üstələməsi;
3. Xüsusi vəsaitlərin cəlb edilmiş vəsaitlərdən çox olması;
4. Müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin artma sürətinin onun borc kapitalının artma sürətini üstələməsi;
5. Müəssisənin debitor borcları ilə kreditor borclarının bərabər artım tempinə malik olması;
6. Müəssisənin balansında örtülməmiş zərərin öz əksini tapmaması.

Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən göstəricilər 2 qrupa bölünür:

1. Mütləq göstəricilər;
2. Nisbi göstəricilər.

Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən əsas mütləq göstərici onun xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin səviyyəsidir. Müəssisənin dövriyyə vəsaitləri onun likvidlik səviyyəsinin yüksək olmasında həlledici rol oynayır. Müəssisənin dövriyyə vəsaitləri pula çevrilə bilmə müddəti baxımından bir-birindən fərqlənir. Dövriyyə vəsaitləri içərisində onun pul vəsaitləri və qiymətli kağızları daha likviddir. Debitor borclarının, əmtəə və material ehtiyatlarının, hazır məhsulun, bitməmiş istehsalatın, yarımfabrikatların likvidliyi isə aşağıdır. Debitor borclarının likvidliyi əsasən verilən borclarn müddətindən, ödəmə qabiliyyəti və s. kimi amillərdən asılıdır.

Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi prosesində onun dövriyyə vəsaitlərinin likvidliyinin qiymətləndirilməsi təhlilin əsas mərhələlərindəndir. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi onun malik olduğu cari aktivlərin likvidliyinin təhlili ilə başlanır.

Müəssisələrin likvidliyi dövriyyə vəsaitlərinin likvidlik dərəcəsindən birbaşa asılıdır. Məlumdur ki, müəssisənin öhdəlikləri məhz onun dövriyyə vəsaitləri hesabına yerinə yetirilir. Bu baxımdan da dövriyyə vəsaitlərinin pula çevrilə bilmə qabiliyyəti müəssisə üçün xüsusi məna daşıyır. Çünki dövriyyə vəsaitlərinin bu xüsusiyyəti müəssisənin likvidlik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayır.

Dövriyyə vəsaitləri nə qədər tez pula çevrilə bilirsə müəssisənin də likvidliyi bir o qədər yüksəkdir. Müəssisənin likvidliyini qiymətləndirərkən onun dövriyyə vəsaitlərinin tərkibinin və quruluşunun likvidlik dərəcəsinə uyğun şəkildə təhlil edilməsi həyata keçirilir. Müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin likvidlik dərəcələrinə görə tərkibi və quruluşuna cədvəl 2.19 vasitəsilə diqqət yetirək:

Cədvəl 2.19

Likvidlik dərəcəsinə görə müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin tərkibi və quruluşu
(manatla)

Nö	Dövriyyə vəsaitlərinin qruplaşdırılması	Müəssisənin aktivləri	İlin əvvəlinə	İlin sonuna
1	Daha likvid aktivlər	1.1 Kassadakı vəsaitlər; 1.2 Hesablaşma hesabındakı vəsaitlər; 1.3 Valyuta hesabındakı vəsaitlər; 1.4 Müəssisənin digər pul vəsaitləri; 1.5 Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları. Yekunu	950 2500 - - - 3450	1560 4580 - - - 6140
2	Tez realizə olunan aktivlər	2.1 Müəssisənin yüklənmiş malları; 2.2 Müəssisənin əmtəyə, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərə görə debitorları ilə hesablaşmaları; 2.3 Verilmiş avanslar. Yekunu	98800 66000 42400 207200	79440 5890 1230 86560
3	Zəif realizə olunan aktivlər	3.1 Ehtiyatlar; 3.2 Digər aktivlər. Yekunu	76000 23000 99000	72630 15600 88230
4	Dövriyyə vəsaitlərinin ümumi məbləği		309650	180930

Cədvəl 2.19-un məlumatlarına əsasən hesabat ilinin əvvəlinə müəssisədə daha likvid aktivlərin dövriyyə vəsaitləri içərisində xüsusi çəkisi 1.11% ($3450/309650 \times 100$), ilin sonunda isə 3.39% ($6140/180930 \times 100$) olmuşdur. İlin əvvəlinə tez realizə olunan aktivlərin xüsusi çəkisi digərlərinə nisbətən yüksək-66.91% ($207200/309650 \times 100$) olmuş, ilin sonuna isə azalaraq 47.84% ($86560/180930 \times 100$) təşkil etmişdir. Müəssisənin zəif realizə olunan aktivlərinin xüsusi çəkisi ilin əvvəlinə 31.97% ($99000/309650 \times 100$), ilin sonuna isə 48.76% ($88230/180930 \times 100$) olmuşdur. Təhlil nəticəsində aydın olurki ilin sonuna müəssisənin dövriyyə vəsaitləri içərisində 48.76% xüsusi çəki ilə zəif realizə olunan aktivlər üstünlük təşkil etmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, dövriyyə vəsaitlərinin bu şəkildə likvidlik dərəcələrinə uyğun qruplaşdırılması şərti xarakterlidir. Xüsusilə depozitlərin və debitor borclarının müqaviləyə əsasən tez qaytarılması nəzərdə tutulursa bu zaman

onlar daha likvid hesab edilə bilər. Müəssisənin debitor borcları ikinci qrupa yalnız o şərtlə aid edilir ki, müvafiq olaraq borc üçün ehtiyatlar yaradılmış olsun. Əks təqdirdə bu borclar dördüncü qrupa əlavə edilməlidir. Üçüncü qrupda nəzərə alınan digər aktivlər isə açıqlamaları olmadığı halda dördüncü qrupa aid edilir.

Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən nisbi göstəricilər say baxımından çox olsada, aşağıdakı üç göstərici daha çox istifadə edilir:

1. Cari likvidlik əmsalı. Bu likvidlik göstəricisi müəssisənin sahib olduğu dövriyyə vəsaitlərinin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti kimi hesablanır. Bu əmsalın hesablanması ilə müəssisənin sahib olduğu dövriyyə vəsaitləri hesabına mövcud qısamüddətli borclarını nə dərəcədə ödəmə imkanına malik olması müəyyənləşdirilir.

2. Tez likvidlik əmsalı. Tez likvidlik əmsalı müəssisənin debitor borcları ilə pul vəsaitləri cəminin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti ilə müəyyən olunur. Bu göstərici vasitəsilə müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin tərkib hissəsi olan debitor borcları və pul vəsaitlərinin cəminin onun qısamüddətli borclarının hansı hissəsini ödəyə biləcəyi hesablanır.

3. Mütləq likvidlik əmsalı. Bu əmsal müəssisənin sahib olduğu pul vəsaitlərinin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbətində bərabərdir. Mütləq likvidlik əmsalı müəssisənin pul vəsaitləri ilə qısamüddətli borclarını ödəmə imkanlarını xarakterizə edir.

Müəssisənin likvidliyinin təhlilində aşağıdakı nisbi göstəricilərin hesablanması da əhəmiyyəti olduqca böyükdür:

› Daxil olan pul vəsaitləri hesabına müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin örtülmə əmsalı. Müəssisənin likvidliyini xarakterizə edən göstəricilər sisteminə daxil olan mühüm göstəricilərdən biri olan daxil olan pul vəsaitləri hesabına müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin örtülmə əmsalı müəssisənin xalis mənfəəti ilə amortizasiya ayırmaları cəminin onun qısamüddətli öhdəliklərinə nisbəti ilə müəyyənləşdirilir.

› Müəssisənin əmtəə və material dəyərliləri ehtiyatlarının likvidlik əmsalı. Bu əmsal ehtiyatlar və xərclərin müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinə nisbətində bərabərdir.

› Xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin həcmi. Bu əmsal müəssisənin cari aktivlərinin örtülməsi üçün yönəldilən xüsusi kapitalı əks etdirir. Xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin həcmi göstəricisi xüsusilə özəl sektor müəssisələri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. və bu göstərici müəssisənin uzunmüddətli öhdəlikləri ilə xüsusi kapitalının cəmindən onun cari öhdəlikləri və əsas vəsait və qoyuluşlarını çıxmaqla hesablanır.

› Müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin onun ehtiyatının örtülməsindəki payı. Bu əmsal müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitlərinin onun ehtiyatlarına nisbəti kimi hesablanır. Əmsalın 0.5-dən yuxarı qiymət alması müəssisə üçün normal hal hesab olunur.

Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsində onun balansının struktur göstəriciləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Balansın aktivində və passivindəki dəyişiklikləri müqayisə etməklə yeni vəsaitlərin cəlb edilmə mənbələrini və onların hansı aktivlərə yönəldiyini müəyyənləşdirmək mümkündür. Müəssisənin əmlakının quruluşunun təhlili üçün aktivlər likvidlik dərəcəsi üzrə qruplaşdırılır.

Cədvəl 2.20 Əmlakın quruluşunun təhlili

Müəssisənin əmlakı	Dövrün əvvəlinə		Dövrün sonuna		Dəyişmə		Strukturda dəyişmə %-lə
	məbləğ manat	xüsusi çəkisi %-lə	məbləğ manat	xüsusi çəkisi %-lə	məbləğ manat	xüsusi çəkisi %-lə	
1.Ümumi vəsait	817958	100	939285	100	121327	14,83	0
1.1Dövriyyədən kənar aktivlər	289655	35,412	326048	34,71	36393	12,56	-0,7
1.2Dövriyyə aktivləri	528303	64,588	613237	65,29	84934	16,08	0,7
1.2.1Materiallar	184360	34,897	218105	35,57	33745	18,30	0,67
1.2.2Pul və qısamüddətli maliyyə qoyuluşu	2237	0,4234	15969	2,60	13732	613,9	2,18
1.2.3Debitor borcu	341706	64,68	379163	61,83	37457	10,96	-2,85

Cədvəl 2.20 misalına əsasən müəssisənin əmlakı 121327 manat və ya 14.83% artıb. Müəssisənin dövriyyə aktivləri dövrün əvvəlinə 64,59%, dövrün sonuna isə 65,29%-lik xüsusi çəki ilə daha böyük xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Uyğun olaraq müəssisənin dövriyyədən kənar aktivləri dövrün əvvəlinə 35.41%, dövrün sonuna isə 34.71%-lik xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Bu göstəricilər müəssisənin fondverimi göstəricisinin yüksək olmasından xəbər verir.

Müəssisənin dövriyyə aktivlərinin quruluşunda onun debitor borclarının həcmi daha yüksəkdir-64.68%. Ancaq dövrün sonuna doğru bu göstərici 2.85% azalaraq 61.83% olmuşdur. Dövriyyə aktivlərinin tərkibində debitor borclarının tərkibindəki 2.85%-lik azalma pul və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının 2.18%, materialların isə 0.67% arması hesabına kompensasiya olunmuşdur.

Müəssisənin dövriyyə aktivlərinin artım tempi 16.08%, dövriyyədən kənar aktivlərdə isə 12.56% olmuşdur. Bu hal müəssisənin mobil aktivlərinin dövr sürətinin armasını özündə əks etdirir.

Müəssisənin likvidliyinin təhlili üçün onun əmlakının quruluşunun qiymətləndirilməsi ilə yanaşı kapitalının da strukturu qiymətləndirilməlidir. Müəssisənin borc vəsaitləri və xüsusi vəsaitlərinin dövriyyə vəsaitləri və ya əsas vəsaitlərə yönləndirilməsini bilmək olduqca vacibdir. Vəsaitlərin müəssisənin əmlakının mobil hissəsinin artırılması üçün sərfi faydalı olsada, müəssisə həm də qeyri dövriyyə aktivləri üçün də yetərli qədər vəsait yönləndirməlidir.

Cədvəl 2.21

Əmlakın yaranma mənbələrinin quruluşunun təhlili

№	Göstəricilər	Kəmiyyət, manat		Dəyişmə Manatla
		Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna	
1.	Xüsusi vəsaitlər	2435385	2497651	62266
1.1	Nizamnamə Kapitalı	888	78913	78025
1.2	Əlavə kapitalı	1223608	1130435	-93173
1.3	Ehtiyat kapital	297	297	0
1.4	Yığım fondu	527694	554159	26465
1.5	Sosial fond	363150	361691	-1459
1.6	Məqsədli maliyyələşmə	0	0	0

1.7	Dividentlər üzrə hesablaşma	42922	59544	16622
1.8	Bölüşdürülməmiş mənfəət	276826	312612	35786
2.	Borclar	0	166413	166413
2.1	Uzunmüddəti borc və kreditlər	0	0	0
2.2	Qısamüddətli borc və kreditlər	0	166413	166413
3.	Cəlb olunmuş vəsaitlər	1217809	1011447	-206362
3.1	Kreditor borcu	1217809	1011447	-206362
3.2	Gələcək dövrün gəlirləri	0	0	0
3.3	Gələcək xərcləçün ehtiyatlar	0	0	0
4.	Digər əmlakı	0	0	0
5.	Cəm	3653194	3675511	44634

Cədvəl 2.21-də əks olunan informasiyaya əsasən müəssisənin vəsait mənbələri hesabat ilində 44636 manat artmışdır. Müəssisənin vəsait mənbələrinin quruluşunda xüsusi vəsaitlərin miqdarı cəlb olunmuş vəsaitlərin miqdarından dövrün əvvəlinə 1.9 dəfə, dövrün sonunda isə 2.4 dəfə çoxdur. Hesabat dövründə müəssisənin xüsusi vəsaitləri 62266 manat artmış, cəlb olunmuş vəsaitləri isə 206362 manat azalmışdır. Müəssisənin xüsusi kapitalının strukturunda əlavə kapitalı üstünlük təşkil etmişdir. Müəssisənin cəlb olunmuş vəsaitləri bütünlüklə kreditor borclarından ibarət olmuşdur və hesabat ilində kreditor borclarının azalması baş vermişdir. Müəssisənin xüsusi vəsaitlərindəki artım əsasən nizamnamə kapitalı və bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına baş vermişdir. Müəssisənin kreditor borcları dövrün sonuna doğru azalmış və müəssisə əlavə vəsaitə ehtiyac duyduğundan 166413 manat məbləğində borc götürmüşdür.

Müəssisənin likidliyinin yüksək olması üçün ən vacib şərtlərdən biri onun dövriyyə kapitalının effektiv idarə edilməsidir. Müəssisənin dövriyyə kapitalının effektiv idarə olunması dedikdə, yalnız əlavə maliyyə mənbələrinin tapılması deyil, eyni zamanda onların cari aktivlərdə səmərəli şəkildə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Müəssisənin dövriyyə kapitalının nə dərəcədə effektiv idarə olunduğunu müəyyənləşdirmək üçün kapitalın qoyuluş riskinə görə dövriyyə vəsaitlərinin təhlilinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Müəssisənin dövriyyə vəsaitləri onun balansının ümumi dəyərində böyük xüsusi çəkiyə malik olur. Dövriyyə vəsaitləri müəssisənin

kapitalının daha çevik hissəsini təşkil edir və onun vəziyyəti müəssisənin likvidliyinə böyük təsir göstərir. Dövriyyə vəsaitlərinin qiymətləndirilməsinin başlıca məqsədi müəssisənin dövriyyə kapitalının idarə edilməsindəki çatışmazlıqları aşkarlamaq və aradan qaldırmaqdır.

Kapital qoyuluşu riskinə görə dövriyyə vəsaitləri Cədvəl 2.22-dəki kimi qruplaşdırılır.

Cədvəl 2.22

Kapital qoyuluşu riskinə görə dövriyyə vəsaitlərinin tərkibi

№	Dövriyyə vəsaitlərinin qrupları	Balansın aktivinin maddələri
1	Minimum qoyuluş riski olan dövriyyə vəsaitləri	1.Pul vəsaitləri 1.1 Kassadakı vəsaitlər; 1.2 Hesablaşma hesabındakı vəsaitlər; 1.3 Valyuta hesabındakı vəsaitlər; 2.Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları.
2	Az qoyuluş riski olan dövriyyə vəsaitləri	1. Debitor borcu (ümitsiz borclar çıxılmaqla); 2. İstehsal ehtiyatları; 3. Hazır məhsul qalığı;
3	Orta qoyuluş riski olan dövriyyə vəsaitləri	1. Az qiymətli tez köhnələn əşyalar; 2. Bitməmiş istehsal (normadan yuxarı bitməmiş istehsal çıxılmaqla); 3. Gələcək dövrün xərcləri.
4	Yüksək qoyuluş riski olan dövriyyə vəsaitləri	1.Ümitsiz debitor borcları; 2. Normadan yuxarı bitməmiş istehsal; 3.Tələbat olmayan hazır məhsul; 4. Sair dövriyyə vəsaitləri.

Təhlilin həyata keçirilməsi zamanı əvvəlcə dövriyyə vəsaitlərinin quruluşundakı dəyişikliklərin öyrənilməsi zəruridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əgər dövriyyə kapitalının quruluşu stabildirsə bu, məhsulun istehsalının və reallaşdırılmasının stabil vəziyyətindən xəbər verir. Dəyişikliklərin çoxluğu isə müəssisənin fəaliyyətinin qeyri sabit olmasını özündə əks etdirir.

Cədvəl 2.23

Dövriyyə vəsaitlərinin tərkibi və quruluşunun təhlili
(min manatla)

Dövriyyə vəsaitlərinin növü	Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna	Dəyişmə
Dövriyyə vəsaitlərinin ümumi dəyəri,	31145	42545	+11400
1.Pul vəsaitləri	3440	4045	+ 605
2.Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları	1600	1460	- 140
3.Debitor borcları	6615	10350	+3735
3.1 Ümitsiz debitor borcu	1200	2000	+800
4.Ehtiyatlar	14745	20095	+ 5350
4.1. Xammal və materiallar	10000	13500	+ 3500
4.2.Bitməmiş istehsal	2420	2750	+ 330
4.3.Hazır məhsul	2125	3545	+ 1420
4.4.Gələcək dövrlərin xərcləri	200	300	+ 100
<u>Qoyuluş riski üzrə</u>			
1.Minimum	5040	5505	+465
2.Az	21530	30520	+ 8990
3.Orta	4200	4378	+178
4.Yüksək	1430	1975	+ 545

Cədvəl 2.23-ə əsasən dövrün sonuna müəssisənin dövriyyə vəsaitləri içərisində ehtiyatlar 47.23% ($20095/42545 \times 100$) xüsusi çəki ilə üstünlük təşkil etmişdir. Dövrün sonunda müəssisənin debitor borcaları ilə xammal və materiallarında nəzərə çarpacaq dərəcədə artım baş verdiyi halda, müəssisənin qısamüddətli maliyyə qoyuluşunda azalma baş vermişdir. Yüksək qoyuluş riskli dövriyyə vəsaitlərindəki artımın minimum qoyuluş riskli vəsaitlərdəki artımdan çox olması müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə kapital qoyuluşunun risklilik səviyyəsini artırmışdır.

III FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN LİKVIDLİYİ ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi yolları

Müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətinə təsir göstərən çoxsaylı obyektiv və subyektiv amillər onların təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyinin təmin edilməsi üçün yüksək likvidliyə malik olmalarını olduqca böyük zərurətə çevirmişdir. Çünki müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığı, onun maliyyə resursları və material ehtiyatları ilə təmin olunması bilavasitə likvidliyindən asılıdır. Müəssisənin likvidliyinin yüksək olmasında onun idarə heyəti qədər onunla iqtisadi əlaqələrə malik olan digər təşkilatlarda maraqlıdır. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün likvidliyin yüksəldilməsini onların səmərəli fəaliyyətinin zəruri şərtinə çevirmişdir.

Müəssisə fəaliyyəti prosesində öz likvidlik səviyyəsini yüksəltməklə aşağıdakıları hədəfləyir:

1. Təsərrüfat fəaliyyətini tələb olunan resurslarla tam və vaxtlı vaxtında təmin etməklə fəaliyyətinin fasiləsizliyinə nail olmaq;
2. Digər müəssisə və təşkilatlar qarşısında öhdəliklərini vaxtında icra edə bilmək;
3. Öz işçiləri qarşısında mövcud öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək;
4. İstehsal planını tam həcmdə reallaşdırmaq;
5. Satış planını uğurla həyata keçirmək;
6. Hədəflənən mənfəət miqdarını təmin etmək;
7. İnvestisiya qoyuluşlarını həyata keçirmə imkanına sahib olmaq;
8. Yüksək likvidliyin təmin edilməsi ilə geniş ödəmə imkanlarına malik olmaq;
9. İqtisadi əlaqələrə malik olduğu, həmçinin digər müəssisə və təşkilatlar qarşısında müsbət imic formalaşdırmaq;
10. Maliyyə sabitliyini təmin etmək;
11. İstənilən vaxt fəaliyyətinə əlavə resurslar cəlb etmə imkanına malik olmaq;

12. Maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı qarşılaşdığı müxtəlif çətinlikləri aradan qaldıra bilmək;
13. Əlavə maliyyə ehtiyatları yaratmaq;
14. İnvestisiya cəlbəediciliyini artırmaq və s.

Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə, dövriyyə vəsaitləri ilə təminatına birbaşa təsir göstərir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşı olmaması və likvidliyinin aşağı olması malgöndərən təşkilatlarla, büdcə ilə, banklar və digər öhdəliklərinin olduğu subyektlərlə vaxtında hesablaşmağa imkan vermir. Bu isə nəticədə müəssisənin iflasına gətirib çıxara bilər.

Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması onun investisiya fəaliyyətinə də həlledici təsir göstərir. Maliyyə vəsaitlərinin ehtiyac duyulan səviyyədə və ya ondan daha çox olması müəssisəyə müasir texnologiyadan istifadəyə, elmi-tədqiqatlara, təcrübə-konstruktor işlərinin həyata keçirilməsinə, əsas vəsaitlərin yenilənməsinə imkan verir ki, bu da təbii ki, istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə və rəqabət qabiliyyətinə öz müsbət təsirini göstərir. Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Təşkilatın əsas məqsədi olan aktivlərin artırılması üçün maliyyə vəziyyətinin yaxşı olması tələb olunur ki, bunun üçün də müəssisə likvidliyini yüksəltməli, həmçinin balansının aktivinin və passivinin optimal strukturunu təmin etməlidir.

Müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi yolları əsasən aşağıdakılar hesab edilir:

1. Müəssisənin bütövlükdə maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin aradan qaldırılması;
2. Banklardan alınmış kreditlərin, eləcə də digər müəssisə və təşkilatlardan alınmış borc vəsaitlərinin təyinatına uyğun, məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi;
3. Maliyyə ehtiyatlarının artırılması;
4. Müəssisənin malik olduğu bütün maliyyə ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsi;

5. Digər müəssisə və təşkilatlara borcların verilməsi zamanı onların maliyyə vəziyyətinin dəqiqliklə qiymətləndirilməsi;
6. Dövriyyə kapitalından istifadənin səmərəliliyinin artırılması;
7. İstehsalatda elmi texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin tətbiqi;
8. İstehsal prosesi zamanı itkilərin minimumlaşdırılması üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
9. İstehsal və satış planlarının reallaşdırılması;
10. Müəssisənin xərclərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması və səmərəsiz xərclərə yol verilməməsi;
11. Cəlb edilmiş vəsaitlər içərisində qısamüddətli öhdəliklərin xüsusi çəkisinin optimal həcmdə saxlanılması;
12. Məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
13. Maya dəyərinin aşağı salınması;
14. Məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılması;
15. Müəssisənin aktivləri içərisində yüksək likvidliyə malik olan aktivlərin optimal həcmdə olmasının təmin edilməsi;
16. Müəssisənin debitor və kreditor borclarının miqdarının optimal həcmdə saxlanılması;
17. Müəssisənin marketinq fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması;
18. Müəssisənin mövcud iqtisadi şəraitə uyğunlaşa bilməsi və idarəetmə qərarlarının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə savadlı kadr potensialının formalaşdırılması;
19. Satışın, mənfəətin həcmində artıma nail olunması;
20. Müəssisənin malik olduğu borc vəsaitləri ilə xüsusi vəsaitlərinin optimal nisbətdə olması;
21. İstehsal edilmiş məhsulun bazar tələbinə tam cavab verməsi;
22. Təhlil nəticəsində müəyyən edilən və müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin aradan qaldırılması;

23. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə üzə çıxarılmış ehtiyatların istehsala cəlb edilməsi.

Müasir dövrdə maddi istehsal, tədavül və xidmət sferalarında fəaliyyət göstərən hər bir müəssisədə normal fəaliyyətin təmin edilməsi üçün yetərli miqdarda maliyyə vəsaitləri ilə təminatı, malik olduğu resurslardan məqsədəuyğun istifadəsi, onların səmərəli şəkildə yerləşdirilməsi öncəki dövrlərlə müqayisə edildikdə daha yüksək əhəmiyyətə malikdir. Mülkiyyət və təşkilati- hüquqi formasından asılı olmadan bütün müəssisə və təşkilatlar arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşməsi və genişlənməsi üçün onların likvidliyinin və maliyyə dayanıqlığının yüksəldilməsi tələb olunur.

Müəssisələrin likvidliyinin qiymətləndirilməsi və yüksəldilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi onun effektiv idarə edilməsinin vacib şərtidir. Müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi üzrə fəaliyyət əsasən mənfəətin istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması, maya dəyərinin aşağı salınması, həmçinin müəssisə fəaliyyəti üçün zəruri olan digər iqtisadi proseslərin səmərəli şəkildə idarə edilməsini özündə birləşdirir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və likvidliyinin yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər onun maliyyə təhlilinin bir parçası olduğundan, onlar qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Məsələn, əgər müəssisənin pul vəsaiti çatışmırsa onun likvidliyi aşağı düşür və istehsalda enmə müşahidə edilir. Həmçinin də, istehsalı həyata keçirilən məhsulun keyfiyyətinin və miqdarının artması gəlirlərin çoxalmasına, eyni zamanda müəssisənin maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir göstərir.

Müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi ilk növbədə öz maliyyə ehtiyatlarını artırma bilmə qabiliyyətindən asılıdır. Çünki müəssisənin daxili öhdəliklərinin (əməkdaşlarının əmək haqqı, iqtisadi stimullaşdırılması, sosial müdafiələrinin yüksəldilməsi), xarici öhdəliklərinin (mal və materiallara görə kreditor borcu, vergilər, sığorta üçün ödəmələr, kredit və s.) yerinə yetirilməsi, həmçinin müasir texnologiyanın təsərrüfat fəaliyyətində tətbiqi, eləcə də müəssisənin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş digər tədbirlərin həyata keçirilməsi onun maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsindən asılıdır.

Maliyyə ehtiyatlarının miqdarının çoxluğu müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi üçün nə qədər vacibdirsə, bu resurslardan səmərəli istifadə də bir o qədər zəruridir. Müəssisənin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə dedikdə ilk növbədə müəssisənin vergi öhdəliklərinin, sığorta ödənişlərinin, bankdan alınan kreditlərə görə kredit faizlərinin, həmçinin əldə edilən xammal və material üzrə borclarının tam həcmdə və vaxtlı vaxtında ödənilməsi başa düşülür. Müəssisələrin malik olduqları maliyyə ehtiyatları əsasən onların həyata keçirdiyi satış fəaliyyətinin, eyni zamanda görülən işlərin və yerinə yetirilən xidmətlərin nəticəsində formalaşır.

3.2. Müəssisənin maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi və likvidliyinin yüksəldilməsində iqtisadiyyatın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin rolu

Müəssisənin likvidliyinə, eyni zamanda onun maliyyə sabitliyinə təsir göstərən amillər yalnız daxili amillərlə məhdudlaşmır. Müəssisənin gəlir və xərclərinin səviyyəsinə, maliyyə vəsaitlərinin manevrliyinə, maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığına xarici amillərin də təsiri kifayət qədər böyükdür. Bu amillər içərisində ölkədəki iqtisadi şərait, hökumət tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif islahatlar, iqtisadi inkişaf proqramları, hökumətin fiskal və maliyyə kredit siyasəti müəssisənin fəaliyyətinə təsir baxımından əhəmiyyətli yer tutur.

Ölkəmizdə həyata keçiriləcək dərin iqtisadi islahatları özündə əks etdirən mühüm sənədlərdən biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsidir. Bu sənəd Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına müvafiq olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 Strateji Yol Xəritəsini əhatə edir¹.

Strateji Yol Xəritələrinin hazırlanmasını zəruri edən əsas səbəblər aşağıdakılardır:

1. 2014-cü ildən etibarən neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması;
2. Azərbaycanın qarşılıqlı ticarət əlaqələrinə malik olduğu ölkələrdə iqtisadi böhranın baş verməsi səbəbindən ölkədə iqtisadi artımın aşağı düşməsi;
3. Tədiyyə balansı və qeyri neft büdcəsində kəsrin yaranması;
4. Maliyyə və bank sektorunda yaranan iqtisadi çətinliklər.

Yuxarıda qeyd olunan amillərin ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə sabitliyinə və likvidliyinə göstərdiyi təsirin aradan qaldırılmasında və müəssisələrin

¹ <http://president.az/articles/21993>

davamlı inkişafının təmin edilməsində Strateji Yol Xəritələrinin əhəmiyyətinin böyük olacağı gözlənilir.

Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi aşağıdakı dövrləri əhatə edir:

1. 2020-ci ilədək həyata keçirilməli olan sosial-iqtisadi inkişaf strategiya və tədbirlər planını əhatə edən qısamüddətli dövr;
2. 2025-ci ilə kimi olan dövrü əhatə edən ortamüddətli dövr;
3. 2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edən hədəf baxışından ibarət olan uzunmüddətli dövr.

Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilmiş 4 strateji hədəf aşağıdakılardır:

1. Fiskal dayanıqlığı gücləndirmək və davamlı monetar siyasəti həyata keçirmək;
2. Dövlət müəssisələri və özəlləşdirmə ilə əlaqədar islahatlar keçirmək;
3. İnsan kapitalını inkişaf etdirmək;
4. Biznes mühitini inkişaf etdirmək.

Strateji Yol Xəritəsinə əsasən 2020-ci ilədək həyata keçirilməli olan sosial-iqtisadi inkişaf strategiya və tədbirlər planını əhatə edən qısamüddətli dövr üçün ölkənin enerji resurslarından asılılığının minimumlaşdırılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, əmək qabiliyyətli əhalinin iş yerləri ilə təminatı, sosial rifahın halının yaxşılaşdırılması, xidmət sektorunda və istehsal sektorunda sürətli inkişafa nail olunması, ölkənin kadr potensialının gücləndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, sağlam rəqabət şəraitinin təmin edilməsi başlıca məqsədlər kimi müəyyənləşdirilmişdir.

2025-ci ilə kimi olan dövrü əhatə edən ortamüddətli dövr ərzində iqtisadiyyatda azad rəqabət mühitinin tam şəkildə formalaşması, rəqabət qabiliyyətliliyin və investisiya cəlbediciliyinin daha da gücləndirilməsi əsas məqsədlərdir.

2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edən hədəf baxışından ibarət olan uzunmüddətli dövr üçün isə başlıca məqsədlərə əhalinin sosial rifah halının daha da yüksəldilməsi, insan kapitalının inkişafı və çoxsahəli iqtisadiyyatın bərqərar olması daxildir.

Strateji Yol Xəritəsində göstərilən hədəflərə çatmaq, o cümlədən, ölkədə uzunmüddətli inkişafı təmin etmək və investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək üçün

maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi əsas şərtidir. Neft qiymətlərindəki ucuzlaşmanın maliyyə sabitliyi üçün yaratdığı təhlükə bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini daha da atırmışdır. İnkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi onu göstərir ki, dövlət birbaşa iqtisadi proseslərə müdaxilə etmədən də tənzimləmə funksiyasını effektiv şəkildə icra edə bilər. Məhz bu baxımdan da Strateji Yol Xəritəsində dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə həddinin minimumlaşdırılması, dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinin azaldılması, əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması, qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi kimi məsələlərin öz əksini tapması xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Strateji Yol Xəritələrinə əsasən iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin inkişaf etdirilməsi və müvafiq sahələrdə onların sayının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur. Buraya neft kimya sənayesi, ağır, yüngül və yeyinti sənayesi, kənd təsərrüfatı, turizm, ticarət, maliyyə xidmətləri və s. sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr daxildir.

Strateji Yol Xəritələrində nəzərdə tutulan hədəflərin reallaşdırılması ilə aşağıdakılara nail olmaq mümkün olacaqdır:

1. 2025-ci ilə kimi 450 mindən artıq iş yerinin yaradılması;
2. 2025-ci ilədək ÜDM-nin həcmində üç faizdən çox orta illik real artıma nail olunması;
3. 2015-ci ildə qeyri neft setoru üzrə ixarac adambaşına 170 dollar təşkil edirdisə, bu rəqəmin 2025-ci ildə ən azı 450 dollara yüksəldilməsi;
4. 2025-ci ilə qədər turizm və ya istehsal sahələrində əlavə 150 min iş yerinin açılması;
5. Dövlət düdcəsinin neft fondundan edilən transfertlərdən asılılığının minimumlaşdırılmasına nail olunması.

2020-ci ilədək Strateji Yol Xəritələrində nəzərdə tutulan tədbirlərin reallaşdırılması üçün 27 milyard manat məbləğində vəsait tələb olunur.

Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflər içərisində 4-cü strateji hədəf olan biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə

sabitliyinin və likvidliyinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Həyata keçiriləcək əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

1. Azad rəqabət mühitini daha da inkişaf etdirmək;
2. Səmərəli vergi mühiti formalaşdırmaq;
3. Azad ticarət sazişlərini reallaşdırmaq;
4. Dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin çeviklik və səmərəlilik dərəcələrini yüksəltmək;
5. Milli standartlaşdırma, həmçinin texniki tənzimləmə sistemlərini beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə formalaşdırmaq və bu sistemlərin biznesə dəstək istiqamətində tətbiqini təmin etmək.

Azad rəqabət mühitinin daha da inkişaf etdirilməsi, müəssisələrə satışın həcmnin artırılması və maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına imkan verəcək ki, bu da müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və likvidliyinin yüksəldilməsinə səbəb olacaqdır. Azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi üçün sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı dövlətin tənzimləmə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi, müvafiq hüquqi bazanın yaradılması, inhisarçılığa qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həyata keçiriləcək tədbirlər müəssisələrin bazara sərbəst daxil olması imkanlarını genişləndirəcək və sahibkarlığa qanunsuz müdaxilələri daha da azaldacaqdır.

Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində əlverişli vergi mühitinin mövcudluğu vacib şərtidir. Strateji Yol Xəritəsinə əsasən müəssisələrin fəaliyyətinin stimullaşdırılması, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, şəffaflığın artırılması, vergi orqanına olan inamın möhkəmləndirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın təmini üçün vergi sisteminin və inzibatçılığın təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər davamlı xarakter daşıyacaqdır. Əlverişli vergi mühiti müəssisələrə öz fəaliyyətlərini inkişaf etdirməyə, əlverişli şərtlərlə investisiya qoyuluşunu həyata keçirməklə maliyyə resurslarından effektiv istifadəyə şərait yaradacaq ki, bu da nəticə etibarilə müəssisələrin maliyyə sabitliyini və likvidliyini yüksəldəcəkdir.

Azad ticarət sazişlərinin bağlanması müəssisələrin ixrac fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması və onların ticarət gəlirlərinin artırılmasını nəzərdə tutur. Həmçinin müvafiq hüquqi bazanın yaradılması ilə elektron ticarətin genişləndirilməsi və müəssisələrin yerli məhsulla xarici bazara çıxış imkanlarının artırılması hədəflənir. Həyata keçiriləcək tədbirlər nəticəsində müəssisələr öz məhsullarını reallaşdırma biləcəkləri yeni bazarlara əlverişli çıxış əldə edəcəklər. Bununlada müəssisələr üçün məhsulun keyfiyyətini artırmaqla daha rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək, istehsal texnologiyasını müasirləşdirmək zərurətə çevriləcəkdir. Yeni bazarlara çıxış, istehsalın həcmnin yüksəldilməsi və s. amillər müəssisələrə maliyyə nəticələrini yaxşılaşdıraraq əlavə gəlir əldə etməyə şərait yaradacaqdır.

Strateji Yol Xəritəsində insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi də öz əksini tapmışdır. Bu tədbirlərə əsasən təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi, kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, təlimlərlə işçi heyətinin bilik və bacarığının artırılması, müəssisələrin tədqiqat sahələrinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması aid edilir. Həyata keçiriləcək tədbirlər müəssisələrə daha ixtisaslı kadrları öz fəaliyyətinə cəlb etməklə risklərin effektiv idarə edilməsi, müəssisənin resurslarından daha səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, müəssisənin maliyyə sabitliyi və likvidliyinə, bütövlükdə maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi, aradan qaldırılması və idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmağa şərait yaradacaqdır.

Dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin çeviklik və səmərəlilik dərəcələrinin yüksəldilməsi istiqamətində reallaşdırılacaq tədbirlər ölkədə müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Belə ki, qarşıdakı dövrlərdə müasir texnologiyanın son nailiyyətlərindən istifadə etməklə elektron hökumət xidmətləri daha da təkmilləşdiriləcək və istifadə qaydaları sadələşdiriləcəkdir. Bununla da dövlətin idarəetmə sistemi inkişaf etdiriləcək ki, bu da ümumiqtisadi səmərəni artırmağa şərait yaradacaqdır. Dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin çevikliyinə və şəffaflığının təmin edilməsi müəssisələrə öz resurslarına qənaət etməklə xarici əlaqələrini təkmilləşdirmək, bazara daha asan

çıxmaq imkanı verəcəkdir. Məhsulların və xidmətlərin satılma qaydalarının təmilləşdirilməsi istiqamətində reallaşdırılacaq tədbirlər xüsusilə ölkədə dövlət satımlarının həcmi böyük olduğundan bu sahədə səmərəliliyin və prosesin sürətinin artmasına səbəb olacaqdır. Dövlət təşkilatları ilə özəl sahibkarlıq subyektləri arasında əlaqələrin inkişafı onlara satışlarını daha asan həyata keçirməyə və artırmağa imkan verəcəkdir. Müəssisələrin öz gəlirlərini yüksəltməsi isə paralel olaraq onların likvidliyinə və maliyyə sabitliyinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Ölkədə hal hazırda mövcud olan milli standartlaşdırma sisteminin inkişaf etmiş ölkələrdə istifadə edilən sistemlərdən bir çox məqamlarda fərqlənməsi bu sistemin təkmilləşdirilməsi zərurətini yaratmışdır. Xüsusilə yerli müəssisələrin öz məhsullarını xarici ölkələrdə sərbəst şəkildə reallaşdırmasına şərait yaratmaq üçün milli standartlaşdırma sistemini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq olduqca vacibdir. Strateji Yol Xəritəsində yerli müəssisələrin istehsalı olan məhsulların beynəlxalq bazarda sərbəst şəkildə reallaşdırıla bilməsini təmin etmək üçün ixrac və idxalın asanlaşdırılması istiqamətində müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İlk növbədə müvafiq hüquqi bazanın formalaşdırılması və milli standartlaşdırma sistemini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün tədbirlər planının qəbulu nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbirlərə məhsullar üzərində dövlətin nəzarətinin təhlükəsizlik tələbləri ilə məhdudlaşdırılması, məhsullara olan keyfiyyət tələblərinə uyğunlaşdırılmanın könüllülüüyü və sertifikatlaşmanın risk səviyyəsi üzrə həyata keçirilməsi daxildir. Yeni standartların qəbulu tədricən köhnələrin ləğvi ilə paralel şəkildə həyata keçiriləcək və mövcud standartlar könüllü xarakter daşımaqla onların yerinə texniki rəqlamentlər qəbul olunacaqdır. Milli standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, müəssisələrin xərclərinin azalmasına gətirib çıxarmaqla müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini artıracaqdır.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə xidmətlərinin rolunun kifayət qədər böyük olması nəzərə alınaraq ölkəmizdə bu sektorun inkişaf etdirilməsi məqsədilə Strateji Yol Xəritəsi hazırlanmışdır. Maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsi sektorun inkişaf imkanları nəzərə alınaraq dünya

iqtisadiyyatında baş verən hadisə və proseslərə maliyyə sektorunun uyğunlaşa bilməsi üçün hazırlanmışdır. Strateji yol xəritəsi maliyyə xidmətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyini, çevikliyi artırmaq və inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır. Sənəd qısamüddətli (2020-ci ilədək), ortamüddətli (2025-ci ilədək) və uzunmüddətli (2025-ci ildən sonrakı) dövrləri əhatə edir.

Strateji yol xəritəsində maliyyə xidmətləri sektorunun inkişaf etdirilməsinə dair 5 strateji hədəf müəyyənləşdirilmişdir:

1. İnkişaf etmiş institutlardan ibarət olan maliyyə sistemini formalaşdırmaq;
2. Maliyyə bazarının inkişafını təmin etmək;
3. Maliyyə xidmətləri sektorunda infrastrukturunu gücləndirmək;
4. Sahə üzrə nəzarət mexanizmini daha da təkmilləşdirmək;
5. Maliyyə xidmətləri sahəsində maliyyə savadlılığını yüksəltmək.

Xüsusilə 2015-ci ildən başlayaraq dünya iqtisadiyyatında baş verən müxtəlif iqtisadi hadisə və proseslər, həmçinin ölkədə milli valyutanın devalvasiyası kimi amillər maliyyə göstəricilərində pisləşmə meyli yaratmış və maliyyə sisteminin risk həssaslığını artırmışdır. Bu iqtisadi proseslər isə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə sabitliyi və likvidliyinə analogi qaydada təsir göstərmişdir. Məhz bu səbəblərdən inkişaf etmiş institutlardan ibarət olan maliyyə sistemi formalaşdırmaq üçün bankların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və onların kapitallaşması, sığorta sektorunun inkişafı, aktivlərin daha da sağlamlaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkədə maliyyə bazarının inkişafının qarşısında duran əsas problemlər içərisində bazar subyektlərinin maliyyə alətləri və maliyyə bazarı barədə informasiyalarının az olması, maliyyə resurslarının qeyri-effektiv şəkildə bölgüsü xüsusi yer tutur. Məhz bu amillərin mənfi təsirlərinin minimumlaşdırılması məqsədilə pul və kapital bazarlarının inkişaf etdirilməsi və bazar subyektlərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması hədəflənir.

Strateji Yol Xəritəsinə əsasən kreditörərin öhdəliklərinin icrası və hüquqlarının müdafiəsi sahəsində icra mexanizmi və məhkəmə sistemi daha da təkmilləşdiriləcək. Həmçinin, maliyyə xidmətləri setorunda risklərin idarəedilməsinin

daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzarət və tənzimləmə tədbirlərinin optimallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər isə bu sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına və maliyyə siteminin dayanıqlığına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün 115 milyon manat vəsait tələb olunur. Həyata keçiriləcək tədbirlər nəticəsində maliyyə xidmətləri sektorunda yeni yaradılacaq iş yerlərinin sayının 1600-ə çatdırılması, 2015-ci illə müqayisədə bank sektorunda gəlirlərin 7%, real ÜDM-nin isə 2020-ci ildə 750 milyon manat məbləğində artması hədəflənmişdir.

Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 oktyabr 2016-cı il tarixli “Xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkilinə, xarici bazarların araşdırılması və marketinq fəaliyyətinə, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patent almasına, ixracla əlaqəli tədqiqat-inkişaf proqram və layihələrinə çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilmə mexanizminin tənzimlənməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında 1063 nömrəli Fərmanı da xüsusi əhəmiyyətə malikdir¹.

Bu fərman qeyri-neft məhsulları istehsal edən müəssisələrə öz məhsullarını ixrac etmələri üçün müxtəlif dəstək tədbirlərini nəzərdə tutur. Dəstək tədbirlərinin maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsidir. Nəzərdə tutulan dəstək tədbirlərinin təşkil edilməsi və müvafiq məbləğin ödənilməsi İqtisadiyyat Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Qaydalara əsasən müəssisələr üçün nəzərdə tutulan əsas dəstək tədbirləri aşağıdakılardır:

1. Xarici bazarların araşdırılması;
2. İxrac missiyalarının təşkil edilməsi;

¹ <http://www.e-qanun.az/framework/33825>

3. “Made in Azerbaijan” brendinin təşviq edilməsi;
4. Məhsulların xarici ölkələrə ixracı ilə bağlı olaraq patent və sertifikatın əldə edilməsi;
5. İnkişaf və tədqiqat layihələrinin reallaşdırılması.

Bazar araşdırması müəssisənin sifarişinə əsasən dövlət tərəfindən seçilmiş ixtisaslaşmış təşkilat vasitəsilə həyata keçirilir və müəssisənin öz məhsullarını ixrac edə bilməsi üçün xarici bazarın tədqiqini nəzərdə tutur. Bununla müəssisə bazarın tədqiqi üçün əlavə vəsait sərf etmir. Müəssisələrin xarici bazarın vəziyyətini öyrənmə bilməsi üçün nəzərdə tutulan ixrac missiyası onlara məhsullarının ixrac imkanlarını dəyərləndirə bilmələri üçün böyük imkanlar yaradır.

“Made in Azerbaijan” brendinin təşviq edilməsinə bu brendin xarici ölkələrdə müxtəlif sərgilərdə, yarmarkalarda, mağazalarda, kütləvi informasiya vasitələrində və s. tanıtılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər daxildir. Həmçinin, qaydalarda məhsulların xarici ölkələrə ixracı ilə bağlı olaraq patent və sertifikatın əldə edilməsi, inkişaf və tədqiqat layihələrinin reallaşdırılması üçün müəssisələrə dövlət tərəfindən maddi dəstək də nəzərdə tutulmuşdur.

Yerli məhsulların xarici bazarlara çıxarılması üçün dövlətin böyük dəstəyini özündə əks etdirən bu tədbirlərin müəssisələrə verə biləcəyi əsas üstünlüklər aşağıdakılardır:

1. Xarici bazarın tədqiqi üçün vəsait sərf etməməklə maliyyə resurslarına qənaət etmək;
2. Məhsulun xarici bazarlarda tanınması üçün vəsait sərf edilməməsi;
3. Patent və sertifikatın alınması, həmçinin inkişaf və tədqiqat layihələrinin reallaşdırılması üçün dövlətin maliyyə dəstəyi;
4. Məhsulların reallaşdırılması üçün yeni bazarlara çıxış imkanı;
5. Əlavə gəlir əldə etməklə təsərrüfat fəaliyyətini genişləndirmək, likvidliyini və maliyyə sabitliyini yüksəltmək imkanı və s.

3.3. Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi

Hər bir müəssisənin uğurlu fəaliyyəti, likvidlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun aktivlərinin qorunub saxlanılması və artırılması, gündəlik maliyyə təsərrüfat əməliyyatlarının səmərəli və düzgün şəkildə həyata keçirilməsi həmin müəssisədə həyata keçirilən maliyyə nəzarətinin səviyyəsindən asılıdır. Maliyyə nəzarəti dedikdə, müəssisənin malik olduğu resurslardan səmərəli istifadə etmək, həmçinin öz hədəflərinə çatmaq üçün həyata keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin məcmusu başa düşülür. Məhz bu baxımdan da müəssisələrdə onun likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisələrdə likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsində əsas məqsədlər bunlardır:

- ✓ Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti prosesində qarşılaşdığı maliyyə risklərinin effektiv idarə olunması;
- ✓ Müəssisənin baş verən iqtisadi dəyişikliklərə minimum müddət ərzində cavab verə bilməsi;
- ✓ Müəssisənin həyata keçirdiyi xərclərin səmərəliliyinin artırılması;
- ✓ Müəssisənin sərəncamında olan ehtiyatların norma və plana uyğun şəkildə istifadə edilməsi;
- ✓ Əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə edilməsi;
- ✓ Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş fəaliyyət xətti və fəaliyyət strategiyasına uyğun olması;
- ✓ Müəssisənin maliyyə, hüquqi və bazar fəaliyyəti baxımından dayanıqlığının təmini;
- ✓ Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlılığının təmini;
- ✓ Müəssisənin sərəncamında olan əmlakın idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması;
- ✓ Müəssisənin maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılması;
- ✓ Müəssisədə məhsuldarlığın artırılması, sabit və dəyişən xərclərin minimumlaşdırılması;

- ✓ Müəssisədə resurslardan daha qənaətlə istifadə edilməsi;
- ✓ Müəssisənin aktivlərinin vəziyyətinə nəzarət edilməsi və itkilərə yol verilməsinin qarşısının alınması.

Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı fəaliyyətini müəssisənin likvidliyinə təsir göstərən əsas amilləri nəzərə almaqla 2 əsas istiqamətə ayırmaq mümkündür.

1. Müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi;
2. Müəssisənin qısamüddətli öhdəlikləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi;

Müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə bir il ərzində istifadə olunaraq təzədən pula çevrilə bilən vəsaitlər daxildir. Bu vəsaitlərin müəssisənin likvidliyində rolu həlledicidir. Məhz bu baxımdan müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi və onlar üzərində nəzarət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi olduqca zəruridir.

Müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinə əsasən aşağıdakılar aiddir:

- Məhsulun istehsalının və satışının vaxtında həyata keçirilməsi üçün nəzarətin gücləndirilməsi;
- Müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitlərindən qənaətlə istifadə olunması üzrə nəzarət tədbirlərinin intensivləşdirilməsi;
- Kapital qoyuluşuna yönəldilmiş vəsaitlər və onlardan istifadə üzərinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- Vəsaitlərin əmtəə və materialların, həmçinin maşın və avadanlıqların normadan artıq miqdarda ehtiyatlarının yaradılmasına yönləndirilməsinin qarşısının alınması;
- Müəssisənin malik olduğu bütün dövriyyə vəsaitlərindən istifadə üzrə xüsusi nəzarətin həyata keçirilməsi;

- Məhsulun istehsalı üçün yönləndirilən vəsaitlər və istehsal planının vaxtında yerinə yetirilməsi üzərində davamlı nəzarət;
- Müəssisənin vəsaitlərinin onun kassa və hesablaşma hesabına daxil olması və müxtəlif ödəniş və xərclərə yönləndirilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi;
- Müəssisə üçün əlverişli olacaq satış bazarlarının müəyyənləşdirilməsi;
- Məhsul satışının optimal müddət ərzində həyata keçirilməsi;
- Müəssisənin cari aktivlərinə yönəltdiyi vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi;
- Daxili həm də xarici mənbələrdən istifadə etməklə xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması;
- Müəssisənin ehtiyat və məsrəflərinin əsaslı şəkildə (normalar səviyyəsinə kimi) azaldılması.

Müəssisənin dövriyyə vəsaitləri içərisində ən yüksək likvidliyə pul vəsaitləri malik olduğu üçün onlar üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi müəssisə üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Pul vəsaitləri vasitəsilə müəssisənin yüksək likvidliyini təmin etməsi, həmçinin fəaliyyət nəticələrini yüksəltməsi, yəni mənfəətini artırma bilməsi mümkün olduğundan müəssisə bu vəsaitlər üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsində olduqca maraqlıdır.

Pul vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi prosesində pul vəsaitlərinin hərəkəti haqda hesabatın özündə əks etdirdiyi məlumatlardan istifadənin əhəmiyyəti böyükdür. Bu hesabat nəzarət zamanı əsas informasiya mənbəyi rolunu oynayır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqda hesabatdan sahibkarlar aktivlərini artırmaq, öhdəliklərini yerinə yetirmək və investisiya qoyuluşları ilə əlaqədar məsələləri həll etmək üçün geniş istifadə edirlər. Müəssisənin pul vəsaitlərinin qiymətləndirilməsi onun bu vəsaitlərlə təminatı vəziyyətinin təhlilinə imkan verir. Pul vəsaitləri üzərində nəzarətin məqsədi müəssisədə nağd pulun çatışmama səbəbini aşkarlamaq, yeni vəsaitlərin əldə edilmə mənbəyini və istifadə istiqamətini müəyyənləşdirməkdir.

Müəssisədə pul vəsaitləri üzərində nəzarət 3 fəaliyyət növünün (əsas, investisiya, maliyyə) hər biri üzrə ayrıca aparılır. Bu proses hər bir fəaliyyət növü üzrə əldə edilən gəlirlərin ayrıca təhlil edilməsilə həyata keçirilir və onların artım istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Müəssisənin bazarda səmərəli fəaliyyəti üçün pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi şərtdir. Məhz bu baxımdan da müəssisələrdə pul vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır.

Müəssisənin pul vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsində dövriyyə vəsaitlərinin optimal miqdarının müəyyən edilməsinin rolu böyükdür. Müəssisənin pul vəsaitlərinin qıtlığı nəticə etibarilə müəssisənin iflasına səbəb ola bilər. Həmçinin nağd vəsaitin artıqlığı da müəssisə üçün faydalı hesab edilmir. Çünki bu halda müəssisə investisiyaya yönəldə biləcəyi vəsaiti hərəkətsiz saxlayır və nəticədə mənfəət itirmiş olur. Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, müəssisədə optimal həcmdə pul vəsaitlərinin saxlanması onun fəaliyyətinin səmərəliliyi baxımından daha faydalıdır.

Pul vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin digər bir istiqaməti müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin tərkibində nağd vəsaitlərinin xüsusi çəkisinə nəzarət edilməsidir. Müəssisənin nağd vəsaitlərinin çatışmadığı halda atılmalı olan addım ödənişin müddətini artırmaq və ya veksellərdən istifadə etməkdir. Müəssisədə pul vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin digər yolları aşağıdakılardır:

- Δ Müəssisənin cari hesablaşmalarının həyata keçirilməsi üçün yetərli miqdarda pul vəsaitinin saxlanması;
- Δ Müəssisənin qarşılaşa biləcəyi gözlənilməz xərclər yarada bilən hadisələr zamanı ödəmə imkanlarının saxlanması üçün müəyyən miqdarda pul ehtiyatlarının yradılması;
- Δ Müəssisənin fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün pul vəsaitləri mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi.
- Δ Müəssisənin debitor borclarının ödəniş müddətlərinin qısaltılması;

- Δ Müəssisənin malik olduğu sərbəst pul vəsaitlərinin onun maliyyə fəaliyyətinə istiqamətləndirilməsi;
- Δ Bütün fəaliyyət növlərindən maksimum mənfəətin əldə edilə bilməsi üçün tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması və icra edilməsi.

Müəssisənin debitor və kreditor borcları üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi müəssisənin yüksək likvidliyə malik ola bilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müəssisənin debitor borcları onun öz məhsullarını kreditlə reallaşdırdıqda və malsatanlara avans ödənişi etdikdə yaranır. Debitor borcları üzərində maliyyə nəzarəti dedikdə, müəssisənin debitor borclarının formalaşması və vəziyyəti üzərində həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin məcmusu başa düşülür.

Müəssisənin debitor borcları üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsini bir neçə mərhələdə həyata keçirmək daha məqsədəuyğundur. İlkin olaraq müəssisə məhsullarının satılması və həmçinin digər təşkilatlardan məhsulların alınması üzrə müvafiq şərtləri müəyyənləşdirməlidir. Xüsusilə yola salınan mallar üçün ödəniş vaxtını və kreditləşmə üçün nəzərdə tutulan əlavə ödəniş məbləği əvvəlcədən müəyyən edilməlidir. İkinci mərhələdə alıcıların ödəmə qabiliyyəti qiymətləndirilir. Alıcı barədə müxtəlif informasiya mənbələrindən, o cümlədən də, onun maliyyə hesabatlarından istifadə edilməklə təhlil həyata keçirilir. Növbəti mərhələdə müəssisə alıcısı ilə bağlanacaq müqavilənin formasını müəyyənləşdirməlidir. Çünki açıq hesab üzrə satışlar kifayət qədər böyük risk daşıyır. Sonuncu mərhələ isə debitorların öhdəliklərini yerinə yetirməsinə nəzarətdən ibarətdir. Müəssisənin debitor borcları üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yollarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1. Vaxtı keçmiş borclara malik olan debitorlarla həyata keçirilən hesablaşmalar üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;
2. Ödəmələrlə bağlı risklərin azaldılması məqsədilə alıcıların sayını artırmağa çalışmaq;
3. Müəssisənin debitor və kreditor borcunun nisbətini daim nəzarətdə saxlamaq;

4. Ödəmə müddətindən əvvəl ödənişləri stimullaşdırmaq üçün müəyyən güzəştlər etmək;
5. Müəssisənin şübhəli debitor borcları üçün idarəetmə qərarlarının işlənməsi;
6. Müəssisənin gələcək debitor borcunun proqnozlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;
7. Satış həcmi və sonradan ödənilmə şərtləri ilə satılan əmtəələrin xüsusi çəkisini nəzarətdə saxlamaq.

Müəssisənin kreditor borcları üzrə maliyyə nəzarəti dedikdə, buraya müəssisənin müxtəlif məqsədlərlə fəaliyyətinə cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin formalaşmasına və vəziyyətinə nəzarət tədbirlərinin məcmusu aid edilir. Müəssisənin qısamüddətli kreditor borclarına banklara, digər müəssisə və təşkilatlara, öz işçilərinə, büdcəyə olan qısamüddətli borcları aid edilir. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti prosesində yaranan borclarını dörd əsas qrupa ayırmaq mümkündür:

- Ödəmə müddəti çatmış borclar;
- Ödəmə müddəti yaxınlaşan borclar;
- Ödəmə müddəti uzaq olan borclar;
- Ödəmə müddəti keçmiş borclar.

Müəssisənin qısamüddətli borclarının əsas hissəsini bank kreditləri təşkil edir. Məhz bu baxımdan da müəssisələrdə kredit vəsaitlərinin idarə edilməsi və onlara nəzarət olduqca zəruridir. Müəssisənin əvvəlcə borc vəsaitlərinə olan təlabatı müəyyənləşdirilməlidir. Bunu üçün müəssisənin xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərinin miqdarı təhlil edilməli, müəssisənin nə qədər vəsaitə ehtiyacı olduğu aydınlaşdırılmalıdır. Yalnız bundan sonra borclanmaya gedilməlidir. Müəssisənin qısamüddətli öhdəlikləri üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yollarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Kreditorlardan maliyyə resurslarının vaxtında cəlb edilməsi;
2. Müəssisənin malsatan və podratçılar, eləcə də öz işçiləri qarşısında olan ödəliklərinin vaxtında və tam şəkildə yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi;

3. Büdcə və büdcədən kənar fondlara olan ödəliklər üzrə ödənişlərin təkmilləşdirilməsi;
4. Müəssisənin cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin quruluşunun, həcmnin təhlil olunan müddət ərzində dəyişməsinə nəzarət edilməsi;
5. Müəssisənin cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin cəlb edilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirilməsi;
6. Cəlb edilmiş vəsaitlərin bölgüsü və səmərəli istifadə edilməsi üzrə nəzarətin təkmilləşdirilməsi;
7. Kreditor borclarının müvafiq dövr üzrə proqnozlaşdırılması;
8. Borc vəsaitlərinin cəlb edilməsindən əvvəl müəssisənin ödəmə imkanlarının dəqiq qiymətləndirilməsi.

Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi üçün onun gəlir və xərcləri üzrə tərtib edilmiş maliyyə planından istifadə olduqca əhəmiyyətlidir. Maliyyə planı müəssisənin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində həlledici rola malikdir. Belə ki, nəzarət prosesində müəssisənin mənfəət və zərər haqqında hesabatının, eyni zamanda pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının məlumatları ilə maliyyə planındakı informasiyalar qarşılaşdırılır. İlk növbədə maliyyə resurslarının daxil olması üzrə planın reallaşdırılması, əsasən, mal, məhsul və əmlakın satışından, iş və xidmətlərin görülməsindən əldə edilən gəlirlər nəzərə alınır. Kənarlaşmalar olduğu halda onun səbəbləri araşdırılmaqla gəlirlərin dəyişməsinə təsir göstərmiş amillər müəyyənləşdirilir və onların artma ehtiyatları qiymətləndirilir. Növbəti mərhələdə pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi məsələsi araşdırılır. Bu mərhələ olduqca zəruridir. Çünki müəssisə gəlirlər üzrə planı yerinə yetirə bilsə belə onlardan səmərəli istifadə etməməsi nəticə etibarilə maliyyə çətinlikləri ilə üzləşməsinə gətirib çıxara bilər və bu hal müəssisənin likvidlik səviyyəsini aşağı salar.

Maliyyə planının gəlir hissəsinin təhlilindən sonra xərclər hissəsi təhlil edilir. Artıq xərclər müəyyənləşdirildikdə səbəbləri öyrənilir və əsaslı olub olmaması aydınlaşdırılır.

Müəssisənin gəlir və xərcləri üzrə maliyyə planının təhlili prosesində onun yüksək likvidliyinin təmini üçün maliyyə resurslarından planauyğun şəkildə istifadə imkanlarının artırılması istiqamətləri müəyyən edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin maliyyə planının əsasını keçən ilin müvafiq göstəriciləri ilə müəssisə tərəfindən müəyyən edilən strateji hədəfləri təşkil edir.

Müəssisənin malik olduğu maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi üzrə maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- ❖ Müəssisənin müvafiq bölmələrinin tələb olunan maliyyə resursları ilə yüksək səviyyədə təmin edilməsi;
- ❖ Müəssisənin daxili maliyyə ehtiyatlarının aşkar edilməsi və səmərəli istifadəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ❖ Müəssisənin istehsal və satış fəaliyyətindən gəlirlərin, həmçinin müəssisənin pul ehtiyatlarının artırılmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksinin hazırlanması, təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi;
- ❖ Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə cəlb edilmiş maliyyə vəsaitlərinin düzgün şəkildə yönləndirilməsinin təmin edilməsi və onlardan səmərəli istifadə imkanlarının müəyyənəşdirilməsi;
- ❖ Müəssisənin maliyyə resurslarının istifadəsi üzrə nəzarət tədbirlərinin üstün formalarının axtarılması və tətbiqi;
- ❖ Müəssisənin əlavə maliyyə resursları və pul vəsaitləri mənbələrinin müəyyənəşdirilməsi;
- ❖ Maliyyə resurslarının yığım metodlarının təkmilləşdirilməsi;
- ❖ Müəssisənin maliyyə resurslarından istifadənin strateji istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- ❖ Müəyyən edilmiş maliyyə planının bütün istiqamətləri üzrə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin reallaşdırılması üçün müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin kompleks təhlilinin aparılması və müəyyən edilmiş bütün çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Nəticə və təkliflər

Milli iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rola malik olan müəssisələrdə uğurlu fəaliyyətin təmin edilməsi onun maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin yaxşılaşdırılmasından böyük ölçüdə asılıdır. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili prosesində müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi təhlilin əsas mərhələlərindəndir.

Müəssisənin likvidliyi onun qısamüddətli öhdəliklərinin hamısının ödənilməsinə yetərli olacaq qədər dövriyyə vəsaitlərinə sahib olmasını özündə əks etdirir. Yəni müəssisə o zaman likviddir ki, onun qısamüddətli borclarını ödəmək üçün sərəncamında olan dövriyyə vəsaitləri lazımi həcmdədir. Formal olaraq müəssisənin likvid olması onun dövriyyə vəsaitlərinin qısamüddətli borclarından çox olmasını göstərir. Lakin bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin sahib olduğu aktivlərin pula çevrilməsi üçün lazım olan müddət onun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətinə uyğun olsun.

Müasir iqtisadi şərait müəssisələrin likvidliyinin əsaslı şəkildə təhlilini zəruri edir. Bunun üçün likvidliyin konkret müddət və perspektivə hesablanması təhlilin nəticələrindən operativ şəkildə istifadə etmə baxımından müəssisələr üçün vacibdir. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin fasiləsizliyi, onun maliyyə resursları və material ehtiyatları ilə təmin olunması bilavasitə likvidliyindən asılıdır. Müəssisənin likvidliyinin yüksək olmasında onun idarə heyəti qədər onunla iqtisadi əlaqələrə malik olan digər təşkilatlarda maraqlıdır. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün likvidliyin yüksəldilməsini onların səmərəli fəaliyyətinin zəruri şərtinə çevirmişdir.

Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə, dövriyyə vəsaitləri ilə təminatına birbaşa təsir göstərir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşı olmaması və likvidliyinin aşağı olması malgöndərən təşkilatlarla, büdcə ilə, banklar və digər öhdəliklərinin olduğu subyektlərlə vaxtında hesablaşmağa imkan vermir. Bu isə nəticədə müəssisənin iflasına gətirib çıxara bilər.

Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması onun investisiya fəaliyyətinə də həlledici təsir göstərir. Maliyyə vəsaitlərinin ehtiyac duyulan səviyyədə və ya ondan

daha çox olması müəssisəyə müasir texnologiyadan istifadəyə, elmi-tədqiqatlara, təcrübə-konstruktor işlərinin həyata keçirilməsinə, əsas vəsaitlərin yenilənməsinə imkan verir ki, bu da təbii ki, istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə və rəqabət qabiliyyətinə öz müsbət təsirini göstərir. Müəssisənin likvidliyinin yüksək olması maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Təşkilatın əsas məqsədi olan aktivlərin artırılması üçün maliyyə vəziyyətinin yaxşı olması tələb olunur ki, bunun üçün də müəssisə likvidliyini yüksəltməli, həmçinin balansının aktivinin və passivinin optimal strukturunu təmin etməlidir.

Hər bir müəssisənin uğurlu fəaliyyəti, likvidlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun aktivlərinin qorunub saxlanılması və artırılması, gündəlik maliyyə təsərrüfat əməliyyatlarının səmərəli və düzgün şəkildə həyata keçirilməsi həmin müəssisədə həyata keçirilən maliyyə nəzarətinin səviyyəsindən asılıdır. Maliyyə nəzarəti dedikdə, müəssisənin malik olduğu resurslardan səmərəli istifadə etmək, həmçinin öz hədəflərinə çatmaq üçün həyata keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin məcmusu başa düşülür. Məhz bu baxımdan da müəssisələrdə onun likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat işində müəssisənin likvidliyinin, ödəmə qabiliyyətinin, maliyyə sabitliyinin təhlili, onların yaxşılaşdırılması və üzərlərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılmasının nəticəsi olaraq aşağıdakı təkliflər müəssisələrin maliyyə göstəricilərin və bütövlükdə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir və təcrübədə tətbiqi məqsədə uyğundur:

1. Müəssisənin qarşılaşa biləcəyi mümkün risklər zamanı ödəmə imkanlarının saxlanılması üçün müəyyən miqdara likvid vəsait ehtiyatlarının yaradılması.
2. Bank kreditlərini almazdan əvvəl müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, o cümlədən də likvidliyinin dəqiqliklə qiymətləndirilməsi;
3. Müəssisənin xərclərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması və səmərəsiz xərclərə yol verilməməsi;
4. Müəssisənin borclarının tərkibində qısamüddətli borcların xüsusi çəkisinin optimal həcmdə saxlanılması;

5. Banklardan alınmış kreditlərin, təyinatına uyğun, məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi;
6. Müəssisənin aktivləri içərisində yüksək likvidliyə malik olan aktivlərin, həmçinin borc vəsaitləri ilə xüsusi vəsaitlərin optimal həcmdə olmasının təmin edilməsi;
7. Müəssisənin malik olduğu dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması üzrə nəzarət tədbirlərinin intensivləşdirilməsi;
8. Vəsaitlərin əmtəə və materialların, həmçinin maşın və avadanlıqların normadan artıq miqdarda ehtiyatlarının yaradılmasına yönləndirilməsinin qarşısının alınması.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı: 1995
2. Müəssisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: 1999
3. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: 1992
4. Azərbaycan Respublikasının Statistik Göstəriciləri. Bakı: 2016
5. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı: 2016
6. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı: 2016
7. Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında Əsasnamə. Bakı: 1996
8. Atakişiyev M.C., Şıxəliyev N.M., Nurəliyeva R.N. Maliyyə Menecmenti. Bakı: Azərnəşr, 2010.
9. Bağirov D.A., Həsənli M.X. Maliyyə. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2011.
10. Bağirov D.A., Həsənli M.X., Quşxanı P.H. Korporativ maliyyə. Dərs vəsaiti. Bakı: 2010.
11. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. Bakı: 2009.
12. Hüseynov T. Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı: 2009
13. Xankişiyev B.A. Maliyyə Nəzarəti. Bakı: Turan nəşriyyatı, 2002.
14. İsgəndərov R. Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Bakı: 2007
15. Qəhrəman Hacıyev. Təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili. Bakı: 2012
16. Liferenko Q.N. Müəssisənin maliyyə təhlili. Bakı: 2010
17. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi Təhlil. Bakı: 2010
18. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Bakı: 2011
19. Embawood MMC-nin Konsolidə edilmiş Maliyyə Vəziyyəti haqqında Hesabatı. 31 dekabr 2015-ci il.
20. vergijurnali.az.

21. anl.az.
22. economy.gov.az.
23. elektronkitab.com.
24. kitabyukle.wordpress.com.
25. maliyye.gov.az.
26. stat.gov.az.
27. audit.az.
28. muhasib.az.

Xülasə

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla tərtib edilmişdir.

Girişdə dissertasiya işi mövzusunun aktuallığı, tədqiqatın predmeti və obyekt, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, informasiya bazası, tədqiqatın elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti və işin strukturu verilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində müəssisənin likvidliyinin mahiyyətindən və onu xarakterizə edən göstəricilərdən bəhs olunur.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsi məsələsi araşdırılır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda tədqiqatın nəticələri göstərilmiş və təcrübədə tətbiq edilməsi üçün işlənib hazırlanmış təkliflər irəli sürülmüşdür.

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and suggestions, as well as the list of references.

The introduction of the thesis introduces information about the urgency of the dissertation topic, the subject, aims and objectives of the research, the database, scientific innovativeness and practical importance of the research and the structure of the work.

The first chapter of the thesis refers to the essence of liquidity of institution and indicators characterising it.

The second chapter defines the issue of financial control on the liquidity of the enterprise.

The third chapter of the thesis is devoted to the directions of improvement of financial control on the liquidity of the enterprise.

The results of the research and proposals developed in order to apply in practice are presented in the conclusion of the thesis.

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и предложений, а также списка литературы.

Во введении представлена актуальность темы диссертации, предмет и объект исследования, цели и задачи исследования, базы данных, тезис о научной новизне, практической значимости и структура диссертационной работы.

Первая глава диссертации посвящена сущности ликвидности учреждения и характеризующим его показателям.

Во второй главе определяется вопрос финансового контроля над ликвидностью предприятия.

Третья глава диссертации посвящена направлениям совершенствования финансового контроля над ликвидностью предприятия.

В заключении диссертации представлены результаты исследования, а также выдвинуты предложения, разработанные с целью применения их на практике.

**İSMAYILOV ORXAN OQTAY OĞLUNUN “MÜƏSSİSƏNİN LİKVIDLİYİ
ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
MÖVZUSUNDAKI DİSSERTASIYA İŞİNİN**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi hadisə və proseslərin getdikcə mürəkkəbləşdiyi, bazar subyektləri arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşdiyi, çoxsaylı daxili və xarici amillərin müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyi müasir iqtisadi şəraitdə müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyini onların yüksək likvidlik səviyyəsi təmin edilmədən təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu səbəbdən müəssisənin likvidliyinin təhlili, ona təsir göstərən amillərin və onların təsir dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, likvidliyin yüksəldilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi, həmçinin müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi müəssisələr üçün böyük zərurətə çevrilmişdir. Müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsində maliyyə nəzarətinin təhlil metodundan istifadənin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Müəssisənin likvidliyi dedikdə, onun həm qısamüddətli borclarının həddini, həm də likvid vəsaitlərinin miqdarını nəzərə almaqla öz qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmə imkanını özündə əks etdirən iqtisadi kateqoriya başa düşülür. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş maliyyə təhlili prosesində müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi təhlilin əsas mərhələlərindəndir.

Müəssisənin likvidliyi onun ödəmə qabiliyyəti üçün əsas şərt olduğundan onun digər müəssisə və təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrinə də həlledici təsir göstərir. Çünki qarşılıqlı əlaqələr qurulmazdan əvvəl ilk növbədə müəssisənin maliyyə vəziyyəti, o cümlədən də, likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti qiymətləndirilir. Təsadüfi deyil ki, müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə olunan informasiyalar müəssisənin rəhbərliyi, təsisçilər, banklar, malgöndərən təşkilatlar və digər

kreditorlar, investorlar, səhmdarlar, vergi orqanları və s. təsərrüfat subyektləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin davamlılığı, onun maliyyə resursları və material ehtiyatları ilə təmin olunması bilavasitə likvidliyindən asılı olduğundan müasir iqtisadi şəraitdə müəssisələr üçün likvidliyin təhlili, yüksəldilməsi yolları və üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi onların səmərəli fəaliyyətinin zəruri şərtinə çevirmişdir.

Yüksək likvidlik dərəcəsinə malik olan müəssisələrin ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini dövlət səviyyəsində qəbul olunan iqtisadi sənədlərin qiymətləndirilməsi ilə müəyyənləşdirmək mümkündür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunan Strateji Yol Xəritələrində nəzərdə tutulan tədbirlərin təhlili onu göstərir ki, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində reallaşdırılacaq fəaliyyətlər bilavasitə müəssisələrin likvidliyin dərəcəsinin və ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir. Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflər içərisində 4-cü strateji hədəf olan “Əlverişli biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi” ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və likvidliyinin yüksəldilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Həyata keçiriləcək əsas tədbirlərə azad rəqabət mühitini daha da inkişaf etdirmək, səmərəli vergi mühiti formalaşdırmaq, azad ticarət sazişlərini reallaşdırmaq, dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin çeviklik və səmərəlilik dərəcəsini yüksəltmək, milli standartlaşdırma, həmçinin texniki tənzimləmə sistemlərini beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə formalaşdırmaq və bu sistemlərin biznesə dəstək istiqamətində tətbiqini təmin etmək kimi zəruri məsələlər daxildir.

Tədqiqat işinin predmeti. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi, onun yüksəldilməsi yollarının axtarılması, müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi tədqiqat işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektı. Dissertasiya işinin obyektı müəssisənin öz qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək, cəlb edilmiş maliyyə resursları mənbələrində baş verə biləcək dəyişikliyi effektiv şəkildə tənzimləyə bilmək, həmçinin əlavə vəsait sərfi olmadan aktivlərini artırma qabiliyyətini özündə əks etdirən likvidlik göstəricisidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyini yüksəltmək üçün onun likvidliyini, maliyyə vəziyyətini, maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini təhlil edərək onlara mənfi təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək, bu amillərin təsirinin aradan qaldırılması, həmçinin müəssisənin maliyyə göstəricilərinin və onlar üzərində nəzarətin yaxşılaşdırılması imkanlarının araşdırılmasıdır.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədin reallaşdırılması üçün müəyyənləşdirilən əsas vəzifələr bunlardır:

7. Müəssisənin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək və onun yaxşılaşdırılması yollarını müəyyənləşdirmək;
8. Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən əsas nəticə göstəricilərinin təhlili və yüksəldilməsi imkanlarını müəyyənləşdirmək;
9. Müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməsi qabiliyyətini qiymətləndirmək;
10. Müəssisənin maliyyə sabitliyini təhlil etmək;
11. Müəssisənin balansının likvidliyinin müvafiq likvidlik göstəriciləri ilə qiymətləndirilməsi;
12. Müəssisənin likvidliyinin qiymətləndirilməsi, onun yüksəldilməsi yollarının araşdırılması və likvidlik üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin yazılmasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatlarından, Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, Quliyev T.Ə., Hüseynov T.Ə., İsgəndərov R.Ə. və s. kimi yerli, eləcə də xarici alimlərin elmi

əməllərindən, ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə hesabatlarından, həmçinin müxtəlif elektron resurslardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin yazılması zamanı müasir iqtisadi tələblər nəzərə alınaraq müəssisələrin yeni şəraitə uyğunlaşma imkanları tədqiq edilmişdir. Dissertasiya işinin əsas elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

6. Müasir iqtisadi şərait nəzərə alınaraq müəssisənin likvidliyinin yüksəldilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir;
7. Strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin müəssisələrin maliyyə sabitliyi və likvidliyinin yüksəldilməsində rolu qiymətləndirilmişdir;
8. Müəssisənin likvidliyinə mənfi təsir göstərən amillər təsnifləşdirilmiş və onların aradan qaldırılması üsulları araşdırılmışdır;
9. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin likvidliyi üzərində maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
10. Müəssisənin likvidliyi, maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıq tədqiq olunmuş, onların yüksəldilməsi imkanları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində müasir iqtisadi şərait nəzərə alınaraq müəssisələrin likvidliyinin və bütövlükdə maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində verilən təkliflər onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Dissertasiya işinin struktur və həcmi. Tədqiqat işi “Dissertasiyanın tərtibi qaydaları”na uyğun şəkildə - giriş, əsas hissə (üç fəsil), nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 88 səhifə həcmindədir. Tədqiqat işində həmçinin 23 cədvəl və 3 sxemdən istifadə edilmişdir.